

la contactul cu o normă superioară²⁵⁷. Existența acestor oscilații este semn al unor procese analogice operate pe o bază nu mereu sigură pentru vorbitor și pe baza mai multor termeni de comparație și a mai multor repere.

4. Reacții la fenomenul velarizării. Generalități. Constatate ca o prezență masivă în limba literară — care înregistrează un amestec de forme velarizate și nevelarizate — dar și în unele graiuri, formele cu vocale velare sînt numeroase deoarece velarizarea s-a produs pe mai multe căi, evoluției în cauză supunîndu-i-se mai multe sunete. Confuziile care pot apărea la aceste nivele sînt mult mai mari, vorbitorul nereușind să opereze toate modificările în sensul început și cerute de logica actului său²⁵⁸. Așa cum *v* din *viclean* nu are temeuri etimologice, tot astfel, urmașul *eradico* nu impune — sub același aspect — un *i* în prima silabă. Fără a nega rolul contextului fonetic, care este

²⁵⁷Pentru această chestiune v. Dumistrăcel *Influența*, p. 204-222, unde se fac nuanțări utile asupra mai multor fenomene pe care le implică apariția fonetismelor din categoria celor pînă aici prezentate. Pentru conștiința informatorilor și reacția față de prezența acestor fonetisme, v., la același cercetător, p. 211-212, 217. De asemenea, A. Avram, *Cu privire la cronologia transformării în africcate a oclusivelor (pre)palatale în graiurile dacoromâne*, în SCL, 1979, 3, p. 199-214, mai ales la p. 202-205. De asemenea, v. ALR s.n., h 1965 (*vorbesc*); în p. 605 apar *vorb'esc* k *vorg'esc*. În sfîrșit, M. Sala, în *Remaques*, notează cazuri precum *cartof* [k] *cartóh'i* (196/123), *fir* [k] *șir* (96/250) și *vite* [k] *g'ite* (121/172) (p. 197) prin care se atestă autocorectarea informatorului care, din teama de a nu emite o formă hipercorectă, revine pe terenul solid al certitudinilor normei sale; v. și nota 216.

²⁵⁸Din această perspectivă, studiul textelor vechi este de natură să indice o distribuție destul de curioasă a formelor cu velare. Contextele velarizante sînt numeroase — sub aspectul rezultatelor — numai dacă situația este privită în ansamblu deoarece, pe arii lingvistice, se observă că există „preferințe”, doar anumite contexte de la nivelul întregului producînd velare într-o anumită arie lingvistică, în vreme ce alte asemenea contexte nu acționează velarizant asupra vocalei palatale. Datorită specificului chestiunii, prezentarea materialului a fost făcută diferit decît pentru fenomenul anterior discutat. Discutarea aspectelor care apar aici va urma alte criterii, în funcție de caracterul justificat sau nu — din punct de vedere etimologic — al regresivii operate și urmînd o anumită ordine a sunetelor implicate.

un cadru favorizant²⁵⁹, se poate spune că, în acest caz, „se reface” un sunet acolo unde nu a existat un posibil ascendent al acestuia. Este o regresivitate falsă²⁶⁰.

O altă ipostază a formei hipercorecte sau hiperliterare, apărută în urma unei regresivități analogice ar putea fi ilustrată cu ajutorul rom. *ridiche* < *ră(i)diche* < lat. *ridicula*²⁶¹ unde (din nou, fără a neglija contextul fonetic) apare un *i* refăcut prin regresivitate în cadrul fenomenului discutat. De data aceasta, regresivitatea este falsă sub aspectul evoluției fonetice și nu sub cel al primitivului²⁶².

Majoritatea formelor rezultate în urma producerii fenomenului velarizării, petrecut pînă prin secolele al XVI-lea — al XVII-lea²⁶³, și care a cuprins o mare parte a teritoriului dacoromân, trebuie considerate îndreptățite din punct de vedere etimologic. Formele care au rezultat din evoluții specifice unui grai au putut să nu fie selectate de norma literară, care a preferat uneori forme din cadrul unor graiuri nevelarizante. Pe de altă parte, întrucît prezența sau nu a formelor velarizate s-a putut constitui în criteriu deosebit și de diferențiere între graiuri, în ariile fără predispoziție către vocale velare au putut să apară fenomene care aveau drept finalitate ocolirea acestor sunete²⁶⁴.

²⁵⁹V. Dumistrăcel *Influența*, unde se vorbește despre „poziții favorabile” (p. 114). V. și conceptul ‘fonetism corelativ’, *ibid.*, p. 163.

²⁶⁰V. Densusianu *Istoria* II, p. 26, Arvinte *St.lingv.*, *Gen.*, p. 64b-65a, ILRL, p. 88. În *Istrate O problemă*, p. 29, se arată că *ridica* este recent, textele vechi neconținînd decît forme cu velară.

²⁶¹Pentru etimologia acestui cuvînt, vezi și Philippide *Un specialist*, p. 114, TRDW sv.

²⁶²În acest context pot fi explicate o serie de forme care ar părea aberante ori curioase. Ele reprezintă creații culte, aparținînd unui moment propice creator (în sens cultural și nu natural) și este probabil să fi fost susținute de graiul de la baza respectivelor dialecte literare, care prezentau tendința de a se diferenția de populațiile învecinate, velarizante. Momentul acesta istoric s-a repetat mai tîrziu.

²⁶³Sînt secolele la care studiul de față se va opri cu precădere, limitele nereferindu-se neapărat la cele ale fenomenelor în discuție.

²⁶⁴Pentru tendințele de diferențiere și fărîmițare din sînul unui grai sau al unei limbi v. Densusianu *Istoria* II, p. 14, BD, p. 43, Gheție *Introducere*, p. 17.

Este important de subliniat că evitarea unui fonetism (evident, încărcat în conștiința vorbitorului cu anumite conotații care l-ar face nedorit) nu este apanajul doar al celor

Sub forma regresivului, acestea s-au întins ulterior (probabil în urma contactelor de profunzime și, mai ales la categorii evolute de vorbitori, și prin circulația textelor) și în graiurile velarizante. Confuzia dintre contextele ce trebuie să conțină vocale velare sau palatale, și care duc la amestecul de forme velarizate și nevelarizate²⁶⁵ este sugestiv subliniată de H. Tiktin: „vocalele *e*, *ea*, *i*, trec cînd mai des cînd mai rar în română în *ă*, *a*, *î*”²⁶⁶, același autor observînd că, în general, pronunția din graiuri a evoluat mai repede decît în textele literare, lucru firesc de altfel: „uzul literar din timpurile mai nouă a restabilit fără cuvînt sunetul vechiu — adevărat sau închipuit —, punîndu-se astfel în contradicție atît cu tradițiunea cît și cu pronunțarea obștească”²⁶⁷. Aprecierile acestea asupra dinamicii graiurilor și a normei literare, diferite la nivel fonetico-fonologic, se refereau mai ales la situațiile din Moldova, care avea predilecție către vocalele velare, în anumite contexte, în altele spre vocale palatale, în opoziție cu Muntenia, cu propensiuni inverse.

Sunetele vocalice încadrate de unii lingviști români în categoria vocalelor centrale, de alții în aceea a sunetelor articulate în zona posterioară a palatului apar într-un anumit moment istoric al devenirii limbii române, reprezentînd un produs caracteristic acesteia, acceptat ca atare de norma literară. Din motive care doar se întrevăd, probabil că aceste sunete, firești și frecvente în limba română, au fost obiectul unor respingeri, mai ales din partea anumitor categorii de vorbitori (este

din zonele caracterizate de acesta. Fenomenul se poate întîlni și în zone în care, prin contacte lingvistice, respectivele rostiri devin cunoscute și evitate ca neconforme cu norma locală. De confuzia de care se ocupă cercetarea de față, însă, nici acest din urmă vorbitor nu este scutit. Așadar, el poate identifica — pe baza unor analogii greșite — ca făcînd parte din respectivul tip, anumite forme care, într-adevăr conțin respectivul sunet, dar fără ca acesta să se afle în situația în care se află în norma celorlalți. Același mecanism, de altfel, funcționează și în norma literară.

²⁶⁵Probabil că aceasta este principala cauză a amestecului și incertitudinilor, pătrunderea acestor forme în normă fiind mai mult o consecință a confuziei în selecția formelor.

²⁶⁶H. Tiktin, *Manual de ortografie română*, Iași, 1889, p. 47.

²⁶⁷*Ibid.*

vorba despre cei instruiți care, în diferitele epoci, și în funcție de aria lingvistică din care făceau parte și de opiniile lor, în diverse grade și în funcție de anumite contexte fonetice, dar și la anumite zone lingvistice, au prezentat, în bloc, tendința evidentă de a le elimina înlocuindu-le cu vocale palatale).

4.1. Importanța și rolul contextului. Chestiunea asimilației și a alternanțelor fonetice. E. Vasiliu²⁶⁸ arată că schimbările fonice devin sistematice în cazul alternanțelor fonologice, acestea fiind la origine schimbări fonetice condiționate, care se gramaticalizează, moment din care pot fi socotite ca subordonate legilor recțiunii. Alternanțele fiind la origine un produs fonetic, selecția sunetelor nu variază în raport cu funcțiunea regentului în cuvânt, unitățile respective fiind foneme nu morfeme (p. 45). Autorul mai arată că forma sonoră a unui cuvânt este condiționată într-o anumită măsură în paradigma pe care o formează și în care se încadrează (p. 47). Dar înlănțuirea sunetelor este întâmplătoare — deoarece forma sonoră este nemotivată —, cu toate că există posibilitatea, datorată sistemului (la nivel gramatical și mai ales în limbile flexionare), ca această înlănțuire să devină condiționată (p. 47-48).

Ilustrarea acestor observații teoretice apare într-un studiu²⁶⁹ care prezintă o serie de contexte în care autorii văd exclusiv rezultate ale influențelor diferitelor forme ale paradigmei, ce au condus la modificări vocalice. J. Byck și Al. Graur cred că în fiecare caz arătat de ei vorbitorul a refăcut singularul după plural, lucru făcut posibil de aceea că româna a păstrat un tip arhaic de flexiune nominală (ca în limba latină, unde A. Meillet arătase că un cuvânt nu putea exista independent de forma gramaticală, ci doar ca N., Ac., G. etc., și unde N. sg. se lasă

²⁶⁸În *Alternanțele fonologice din punct de vedere al recțiunii*, în SCL, VI, 1955, 1-2, p. 43-49.

²⁶⁹Pentru analiza și exemplificarea modului în care de la un singular se formează pluralul, cu fonetism influențat de context, și de la care, apoi, se refăce un singular ce cuprinde (preia) noul fonetism, v. *De l'influence* p. 24 și urm. Deși ideea de bază a studiului citat poate fi utilizată, apar și exemple alese greșit, ori necorespunzătoare ca argumente.

influențat de alte forme, independente așadar de acesta). În opinia autorilor, substituirile au urmat două căi: uniformizarea — când între singular și plural sînt diferențe precum în cadrul tipului *oaspe, oaspeți*, ceea ce conduce la *oaspet* — și diferențierea — când formele de singular și plural ar fi identice, ca în *copaci > copac*²⁷⁰. Ambele procese ar avea drept scop producerea unei diferențe oarecare („légère”) între singular și plural. Trecînd peste faptul că, o discuție amănunțită a multora dintre formele oferite aici ca exemple, ar putea arăta că acestea pot căpăta și o altă explicație, trebuie subliniat că autorii observă o formă de manifestare a acțiunii factorului conștient în limbă, prin intermediul analogiei. Un model de astfel de acțiune se constată în *consimțămînt/consimțimînt*, acesta din urmă după *a consimți*, cel dintîi după *con-simțămînt*.

Tipul de explicație prin asimilație predomină la O. Nandriș care, la p. 55-57 a *lucr.cit.*, prezintă exemple precum *inel, spinteca, sinteți, înainte*, ca rezultate ale unei asimilații regresive, *î > i* sub influența vocalei anterioare din silaba următoare. Acesta crede că, prin analogia cu *betranu > bătrîn, sanguen > sînge, pantice > pîntece*, unde *î* nu evoluează deoarece este accentuat, apar *bătrîneți, sîngeros, pîntecos*, și nu **bătrînețe* etc. Sub aspect teoretic, ideea nu poate fi considerată greșită, însă nu poate fi luată în seamă ca explicație întrucît schimbă principiul care trebuie avut în vedere în acest caz. *Spinteca* și *sinteți* nu prezintă același context cu *inel*, și nu este deloc sigur că *sinteți* era paroxiton și nu proparoxiton. Doar *înainte* prezintă o evoluție asupra căreia se poate emite o astfel de ipoteză, deși, nici aici, contextul nu este cel din *inel*. De altfel, dacă lucrurile ar sta astfel, această teorie ar trebui să explice în același chip și pe *sint* ceea ce nu este posibil. Cuvinte precum *bătrîneți, pîntecos, sîngeros* se supun legilor fonetice și nu analogiei. Ele se încadrează într-o familie lexicală și se conformează legilor fonetice care guvernează contextul velarizant pe care îl capătă de la formele din care derivă²⁷¹.

²⁷⁰În CS (24^f/6) mai apare încă singularul etimologic *un copaciu*.

²⁷¹Discuțind căderea lui *-s*, G. Gillieron observă: „contre la loi phonétique chaque mot a une puissance de réaction particulière, soit qu'il ne la doive qu'à lui même, à sa valeur

Pe de altă parte, O. Densuşianu (*Istoria II*, p. 52, notă, şi 53) arată că în din *înrelu* este „singurul exemplu al acestui cuvînt cu fonetismul mai vechi *în-*”, iar *demîneaţă*, forma cea mai frecventă în secolul al XVI-lea. Tot el vorbeşte despre evoluţia *î* aton la *i*, deci se pronunţă implicit pentru **aînte*, **spînteca*, **demîneaţă* ca forme premergătoare celor actuale. Surprinzătoare este explicaţia pentru *bătrîneţe* unde, „dacă nu este vorba despre o greşală, trebuie să vedem aici o rămăşiţă a evoluţiei normale pe care trebuia s-o urmeze acest cuvînt dacă n-ar fi fost atras de timpuriu de *bătrîn*”.

Comparînd forme de tipul *cîine*, *mîine*, *pîine* cu *înmîna*, *mîină*, *rămîne* A. Lombard ajunge la concluzia că secvenţa *îi* este, în general, slab reprezentată. Deşi adevărat, faptul nu probează că „l’analogie flexionelle a dû anéantir le reste” (*lucr.cit.*, p. 111). De aceea, interogaţiunile din nota 2, p. 111 a *lucr.cit.* rămîn semnificative, în *măninice* fonetismul *i* provenind din regresiuinea lui *î* şi nu din evoluţia *îi* > *i*, cum pare a sugera autorul. Totodată, această formă nu poate fi apropiată de *schimb* care, probabil, trebuie apropiată de *cîine*. Ambele etimoane, *excambio* şi *canem* prezintă condiţiile de trecere a lui *á* la *î*, fapt care s-a şi petrecut Deosebirea este dată de tratamentul consoanei de dinaintea lui *î*: în cazul substantivului s-a produs dilataţia în unele graiuri, păstrîndu-se velara şi evitîndu-se forma **kiine*. În cazul verbului, *c* nu s-a putut păstra velar şi a trecut la palatală. Tocmai acesta este faptul care rămîne de explicat, iar nu prezenţa vocalei palatale. Cunoaşterea etimonului verbului *a ghici* ar fi putut, probabil, aduce mai multă lumină în această situaţie.

sémantique, soit qu’il l’emprunte à la famille lexicale à laquelle il appartient, soit qu’il la tienne de son rôle syntactique de ses alliances dans la phrase (...),” (*Études de géographie*, p. 102). Se are totodată în vedere şi „la fonction morphologique”, (p. 103) subliniindu-se că cuvintele se diferenţiază şi din punct de vedere al rezistenţei lor, chiar în interiorul aceluiaşi factor avut în vedere (constituţie fonetică, personalitate semantică, situaţia sa din punct de vedere gramatical). În felul acesta, legea fonetică nu se mai află în faţa unui individ, ci a unei colectivităţi care, prin indivizii săi, ridică o serie de rezistenţe, elementele singure cedînd mai repede, cele aflate în grup mai greu şi cu abateri chiar. Utilizarea cu prudenţă a teoriei învăţatului francez poate oferi explicaţii valide.

În chestiunea influenței asimilatorii a unor forme asupra altora, din cadrul unei paradigme, fără a neglija rolul „diferențierii”, subliniat de către A. Philippide²⁷², subscriem la opinia exprimată de Gr. Rusu²⁷³. Acesta împarte teritoriul lingvistic românesc în două mari zone și discută din această perspectivă chestiunea vocalelor velare păstrate, sau refăcute analogic. Fără a nega rolul analogiei în fonetică și morfologie²⁷⁴, Gr. Rusu crede că rolul determinant în velarizarea sau păstrarea palatalelor (acolo unde este cazul) nu l-a avut lipsa/prezența vocalelor palatale în silaba următoare. În acest sens, autorul amintit citează forme precum *iubesc, să iubească, merg, mergînd, a mers, să meargă, să lovească, beut, beutură, beutor, bind, vind*, apărute în graiuri din sud-vestul Transilvaniei și Banat (v. p. 95). Pe de altă parte, în Banat, sud-vestul Olteniei, Crișana, apar *vîni, (vîn')*, plural de la *vîna*²⁷⁵, *vînaț* (plural pentru *vînat*), *vînațală, vînațăle, vînațîm, -ăsc, -ăște*²⁷⁶. Autorul pleacă de la acțiunea consoanei labiale asupra vocalelor *e* și *i*, în urma tendinței spre depalatalizare a acestor consoane, socotite palatale la origine, și consideră că, în acea perioadă, *i* final nu mai exista în aceste forme. Este greu de spus dacă toate aceste sunete aveau un timbru palatal, dar se poate postula existența unei tendințe spre velarizare la care, începînd cu un anumit moment al evoluției limbii, s-a reacționat în unele graiuri dintr-un anumit impuls, spre echilibru în sistem probabil. De asemenea, vocala de după labială trebuie să fi urmat schimbarea de timbru a consoanei. Forme precum

²⁷²În *Principii*, p. 155-171.

²⁷³În Rusu.

²⁷⁴Pentru care v. Gr. Rusu, *Probleme de morfonologie în Atlasul lingvistic român*, în CL VIII, 1963, nr. 1, p. 59-78, unde se arată că schimbarea fonetică are consecințe asupra sistemului morfologic, presiunile sistemului morfologic putînd determina noi schimbări fonetice. V. și Emil Petrovici, *Evoluția fonetică, substituiri de sunete sau adaptare morfologică? În legătură cu tratamentul lui o final în elementele slave ale limbii romîne*, în CL VI, 1961, nr. 1, p. 25-29. Aici se atrage atenția că nu trebuie judecat exclusiv din perspectivă fonetică. Poziția teoretică a învățatului clujean este deosebit de bine construită și de echilibrată.

²⁷⁵Pentru care autorul are în vedere o evoluție a lui *i* la *î*.

²⁷⁶Fără a se oferi sursa, este menționat și pluralul *tînări*, apoi *tînăret, -eță*.

frământii, să frământe, mîini, să mîne sînt considerate diferit de un alt autor²⁷⁷. Cu toate acestea, există destule situații în care, judecînd acțiunea analogiei doar din această perspectivă, nu se pot oferi soluții care să explice „inconsecvențele” care apar²⁷⁸.

Pe de altă parte, nu este de neglijat nici forța formei, care apare clar evidențiată de S. Pușcariu²⁷⁹, la prezentarea unor forme în rostirea a diferiți intelectuali români: *călușeresc* (M., Br.V) și *călușeresc* (RP, G), ambele la S (p. 408), *cenușăreasă* (Br.V, S, M) și *cenușereasă* (RP, G) (p. 408), *chisăliță* (Br.V, S, M, RP) și *chiselită* (Gr) (p. 408) *mușețel* (M, Gr., S), și *mușățel* (Br.V, RP) (p. 408), *sămînțe* (M. Gr.) și *semințe* (Br.V, RP) (p.408), *vatemi* (BrV, Gr) și *vatămi* (S, RP, M) (p. 409). Lipsa acestei unități ar cere (poate în mod nejustificat) un alt tip de explicație în ariile care nu produc asemenea contexte, precum cea muntenească, spre exemplu. Trebuie, însă, observat că unele forme, precum cele constatate în arii nordice: *să arete*²⁸⁰, *rebda*²⁸¹, *rebdare*²⁸², deși apar ca rezultate ale unor procese analogice (uneori datorate anumitor presiuni din sistem), și nu ca produse ale evoluției fonetice, care, apoi se impun devenind elemente stabile ale unei norme²⁸³, în esență, se alătură oscilațiilor precum: *calabalic* / *calabalic*, *feltu-mașalic* / *fert-marșalic*²⁸⁴, ori *preșit* (pentru *prășit*). Cele două rînduri de exemple fac parte, de fapt din aceeași categorie, cu precizarea că distincția dintre ele ține de anumite propensiuni ale sistemului. Astfel, dacă o formă precum *să arate*, a putut părea aberantă într-o arie lingvistică și a fost modificată ajungîndu-se la *să arete*,

²⁷⁷V. Lombard, p. 76, unde se susține că fonetismele acestea provin din generalizarea velarei datorită frecvenței în paradigmele respective, adică omogenizării. La fel se explică și situația din *împinge* și *îvinge*.

²⁷⁸V. cazul verbului *a crăpa*, discutat în Lombard, p. 81-99.

²⁷⁹În *Rostiri și forme*, publicat în *Cercetări și studii*, p. 404-415.

²⁸⁰V. BDLR, p. 153, 251, 453 etc.

²⁸¹*Ibid.* p. 151.

²⁸²*Ibid.*, 361.

²⁸³V. BDLR, p. 143, unde I. Gheție arată că astfel de forme apar datorită considerării de către vorbitor a variantelor dure ca aberante.

²⁸⁴Opoziție care apare în *Cronica Banatului*.

faptul acesta a putut căpăta o stabilitate ridicată în zona respectivă deoarece forma repudiată intra în contradicție flagrantă cu sistemul paradigmatic cu care se făcuse acolo analogia. O mai mare varietate de paradigme, precum și o mai mare libertate în cadrul aceleiași paradigme, nu a forțat spre o asemenea analogie în alte zone. Pe de altă parte, tendința, pronunțată în anumite arii lingvistice, și prezentă în aproape toate ariile lingvistice, de a evita vocalele velare, reprezintă un cadru general. Diferențele în finalizarea acestei tendințe provin nu doar din intensitățile diferite ale acesteia, ci și din forțarea astfel a unor limite ale normei locale. În adevăr, procese, odinioară conștiente, produse pe baza analogice, pot deveni ulterior, dacă se încadrează în tendințe firești ale unei norme, modele însușite în mod natural, care apoi, pot servi de modele altor prefaceri. În acest sens, ultimul rînd de forme, poate proveni din modelarea respectivelor cuvinte, conform fonetismelor diferite din prima serie de cuvinte. La rîndul lor, acestea au apărut cîndva, după modelul altor paradigme. Toate acestea au reprezentat, de fapt, îndepărtări de la evoluția fonetică, modificări conștiente.

4.2. Reacții la velarizare. Spre deosebire de evoluția fonetică, înlocuirea fonologică are, printre atributele ce permit recunoașterea ca atare a acesteia, lipsa unei relații riguroase între particularitățile fonetice ale etimonului și, apoi, ale diferitelor etape care-i urmează acestuia, pe de o parte, și rezultatele înlocuirii, pe de altă parte. În acest fel, vorbitorul, cînd încearcă să producă o astfel de modificare, o va opera în funcție de contextul asupra căruia va acționa, indiferent de primitivul sau de stadiul anterior din care acel context provine. De aceea, în cele ce urmează, datorită rezultatelor care vor fi prezentate, nu se va opera o distincție între formele cu velare care provin din evoluția *á + n + voc.*, cons, și cele care provin din velarizarea prin labiale, de pildă. Distincția va urma doar criteriul, mai sus enunțat, al „justificării” respectivei înlocuiri, din punctul de vedere al etimonului.

4.2.1. O primă categorie de cuvinte avute în vedere o reprezintă cea care conține sunete justificate din punct de vedere etimologic dar care, cel puțin unele dintre acestea, în opinia noastră, provin tot în urma unor

hiperregresiuni care, de data aceasta, sub aspectul etimologic nu mai pot fi numite false, sub aspect evolutiv, însă, ele ar putea reprezenta mai curînd, reveniri la stadii revoluate. Situațiile acestea sînt mai greu de lămurit din acest motiv, chestiunea fiind: sunete păstrate sau refăcute?

4.2.1.1. Substantivul *țîță*, este destul de bine reprezentat în unele texte vechi: *țîță* (PO 67/9, Moxa 85^v, 110^v), *țîța* (Ps.S, 36₂₅, Ps.H 17), *țîțele* (Ps.S 36⁶), acesta semnalat și de D. Pușchilă în studiul său asupra *Molitvenicului*, apoi, *se-au ațîțat* (PO, 251/4), *se nu ațîțați* (PO, 297/27), *ațîța* (Moxa 28^v). O. Densusianu consideră că este vorba despre un *i* care „se schimbă în *i* sub influența unui *i* următor — *osindi*, și chiar în silabă neaccentuată — *atiția*” (O. Densusianu, *Opere III*, p. 38)²⁸⁵. Și D. Pușchilă crede că *i* > *i* în *atitea*, cînd era aton în frază sau într-un derivat precum *atîtica* (p. 9). În primul rînd, apare întrebarea de ce *i* s-a impus aici, dar nu și într-o formă precum *ține*. În *țîță* (< lat. *tītia*) există un *i* în poziție *ă* care, la rîndul său, provine dintr-un *a* neaccentuat, adică apare prin una dintre primele modificări fonetice românești. Situația substantivului s-ar putea lămuri cu ajutorul formei de plural din Ps.S. Este foarte probabil ca, în acest caz, forma de singular și cea de plural să fi cunoscut evoluții independente de la latină la română, cea din urmă moștenind aici două forme și nu doar una, care să servească drept bază pentru formarea celeilalte. Datorită evoluției *-a* > *-ă*, forma de singular prezintă condiții favorabile pentru ca inițiala consonantică să se durifice. Forma de plural, însă, își marca numărul prin finala *-e*, ceea ce favoriza păstrarea timbrului vocalei precedente: *ține*. Discuția devine interesantă abia din momentul în care se dezvoltă forma actuală de plural. Aceasta poate arăta că, la un moment dat, vorbitorii dintr-o anumită arie lingvistică nu au mai operat pe aceleași căi fonetice, ci au fost orientați de principiul economic, prezentat de Al. Graur și J. Byck, în *lucr.cit.* Astfel că pluralul moștenit a fost abandonat și s-a refăcut unul nou, pornindu-se de la forma de bază, aceea de singular. Este de subliniat că, în acest caz, avem a face cu un cuvînt la care convine mai mult forma de plural. „Indiferența” față de fonetism poate avea drept

²⁸⁵Vezi Densusianu *Istoria*, II, p. 21.

cauză tendința de ocolire a unui sunet care, în anumite contexte, prin abuz, devenise marcă a hipercorectitudinii. Cu toate acestea, o asemenea situație indică, mai degrabă, că asimilația nu este mereu o necesitate imperioasă în limbă. De aici se înțelege și de ce nu s-a ajuns la singularul *țiță* și se observă că economia de forme prevalează asupra celei a sunetelor. În ceea ce privește forma verbală, este de subliniat că africata a doua, deși provine, întocmai ca și prima, din $t + i$, și-a pierdut timbrul palatal în vecinătatea finalei, înlocuindu-l cu cel velar. În acest context, menținerea timbrului palatal de către africata inițialei ar fi constituit un efort constant, ceea ce implică producerea timpurie a velarizării din prima silabă.

4.2.1.2. Forma *Peh[arnic]*, apare într-un document din Tîrgoviște, la 1623 (DRB, 100), și ar putea fi considerată rezultat al regresivității, fie și numai grafice. Este posibil ca forma *pehar*, semnalată de I. Gheție în BDLR, p. 307, la Fogarasi, să nu reprezinte doar o simplă grafie. Chiar și așa, exemplul în sine nu reflectă o pronunție care poate fi luată în considerare când se discută fonetica limbii române. Rom. *pahar*²⁸⁶ considerat cu vocala etimologică $e > \tilde{a}$, după care acesta trece la a , nu reprezintă aici o întoarcere la forma etimologică a autorului maghiar care, poate, nici nu cunoștea această formă, ori nu avea de ce să o refacă, mai ales că în limba sa avea *pohar*, ci o regresivitate operată pe baza observației că româna modifică e la \tilde{a} în anumite contexte, precum cel de față. Grafia atestă prezența în limba română a acelei vremi a formei *păhar*. Este de reținut încercarea autorului de a oferi o formă „corectă” sau „literară”, de asemenea, faptul că, asupra unui împrumut din limbile slave, româna acționase prin fenomenul velarizării prin labiale. Tot aici este de semnalat și top. **Ѡ крѣница педѠчелѠѠи** „la

²⁸⁶În privința etimologiei lucrurile nu sînt tocmai precise (dacă nu cumva trebuie avută în vedere posibilitatea unei etimologii multiple), și anume în punctul în care interesează discuția, așa cum se întîmplă de obicei atunci când o formă poate proveni din una dintre limbile slave, din slava veche, dar și din maghiară. CADE extrage cuvîntul din srb. *pehar*, sv, Cihac, (II, sv) notează aceeași formă după care înșiră forme din alte limbi slave, maghiară, albaneză, cu fonetismele e , o , u . De asemenea DER, sv.: „sb., cr., slav. *pehar*”, după Miklosich și Cihac, și trimite și la alb. *pëhar* și magh. *pohar*. De asemenea, v. Scriban, DLR, TRDW sv., ILRL, p. 88.

Fîntîna Peducelului”²⁸⁷. Velarizarea prin labiale avusese loc în acest caz (v. și BDLR, p. 412, unde apare *păduti*), ceea ce ar însemna că forma, precum precedenta, poate fi rezultat al regresiei²⁸⁸.

4.2.1.3. Unele texte vechi oferă numeroase atestări ale unor forme cu fonetism care, în general, se consideră a fi păstrat în trecerea de la latină la română. În cele ce urmează se iau în discuție cîteva cuvinte din această categorie. Începem prin discutarea cuvintelor *rîu* și *rău*. În CB, alături de formele curente în acest text, cu vocală velară, apar: *rreurele* (434/12), *riure* (64/11), în Ps.H cuvîntul cunoaște doar varianta cu vocala palatală, iar studiul lui I.A. Candrea asupra Psaltirilor arată că aceasta este dominantă, aici existînd doar cîteva apariții precum *răure* (141₂₁, 166₂₉, 222₁₉, 321₃₈₋₃₉, 322₁₈), *rrăure* (325₂₉) și *răurele* (203₂₅, 325₂₉), *rrăurele* (148⁸, 332₃₁). Ps.Cor. conține forme cu velară, în vreme ce PO, pe lîngă acestea, mai frecvente, conține și *riu*, *riul* (16/17, 26; 16/25). Într-un document ieșean de pe la 1635 apare *răul Jijia* (IZ, doc. 76). CS prezintă *rîu* (28^f/8, 29^f/11), dar și *riurele* (6^f/6) alături de *rîurele* (2^f/12, 42^f/9). În ceea ce privește adjectivul și adverbul *rău*, acesta este fonetismul dominant în CB, unde se înregistrează o singură dată forma cu palatală, în dativul *reului* (414/2), dar *răilor*²⁸⁹ (270/9), Ps.H. prezintă doar forma cu palatală *rreul* (94), *se reiră* (94^v) etc., de asemenea Ps.S., cu o singură ocurență *rău* (206₁₅), Ev. Sib. prezintă *reu* (12^v, 16^f etc.) și *rei* (15^f, 35^f etc.). CS prezintă *rău* peste tot, ca adverb înregistrînd o ocurență *reu* (120^v/2). Majoritatea autorilor consideră că formele actuale sînt posterioare celor cu *e*, *i*, care ar fi dăinuit în limba română veche acolo unde textele o atestă. Astfel de forme apar în textele vechi, în dialectele suddunărene²⁹⁰ și într-o arie care își are

²⁸⁷Pentru atestare vezi Mihăilă, *Dicționar*.

²⁸⁸V. și discuția la subst. *pahar*.

²⁸⁹N.B., nu **reilor*.

²⁹⁰Mihail G. Boiagi, în *Gramatica română sau macedoromână*, ed. Per. Papahagi, București, 1915 (v. și ed. V.G. Barba, Freiburg, 1988) notează *reu* (37, 38, 121, 198, 206 etc.), *riu* (158, 180, 193, 194). S-a consultat și *Liturgier aromânesc* (ed. Matilda Caragiui-Marioțeanu, E.A., 1962), fără a se găsi forme cu fonetisme care ar putea schimba datele prezentului studiu.

centru de iradiere în zona Banat-Hunedoara²⁹¹. Cea mai ferită zonă de aceste fonetisme este aria sudică, adică Muntenia cu Transilvania de sud-est. Argumentele pe baza cărora se consideră că formele literare actuale datează dintr-o epocă posterioară românei comune sînt tocmai acestea: existența formelor cu fonetismul dat în arii conservatoare, dar și dificultatea de a dovedi contrariul. La unii istorici ai limbii există totuși o anumită doză de prudență în afirmarea caracterului de sunete păstrate de la latină la română pentru vocalele velare aflate în această situație.

Situația prezentată este, oarecum, comparabilă cu aceea a unei forme precum *barbat*, care apare în subdialectul moldovenesc, și unde se consideră că avem a face cu evoluția *-ă->-a-*. Nu se poate spune care este argumentul de nezdruccinat ce-ar putea fi adus cuiva care ar susține că am avea a face în acest caz cu un *a* păstrat. Doar acela că această evoluție fonetică este, poate, cea mai veche evoluție de la latină la română? I.A. Candrea²⁹² vorbește de „*a* netrecut la *ă*”. Nu avem certitudini care ne-ar face să susținem opinia lui I.A. Candrea, dar într-o asemenea situație nu se pot aduce argumente nici în favoarea nici împotriva unei astfel de opinii, cel mult se poate avansa teza contrară, cum fac autorii GD (p. 70), care consideră, fără argumente, că această opinie nu se susține²⁹³. Dacă se are în vedere teoria inovațiilor în regres, trebuie să se observe că, deși seducătoare și aplicabilă în anumite situații, aceasta nu ține seamă de o posibilitate: capacitatea factorului uman de a interveni conștient, deliberat asupra limbii.

De-a lungul evoluției limbii române (și probabil a tuturor limbilor) acest caracter se dovedește a fi o constantă care s-a accentuat pe măsura evoluției limbii și ale cărui efecte au fost ameliorate doar în epocile în care contactele lingvistice au diminuat (tocmai unul dintre factorii care au putut orienta tendințele vorbitorilor), nevoia momentană de echilibru

²⁹¹Cu toate acestea, nu este lipsită de importanță forma (sau grafia) semnalată în Mihăilă *Dicționar*, p. 148, *Lonka Rywly*, în Banat, precum și *рѣда*, nume de sat din Hunedoara, ambele pe la 1515-1520. De asemenea, toponimul *Rywsor* și *рѣшорѣ*, în *Anon. Car.*, atestări importante considerăm, de natură să se constituie în argumente pentru caracterul de sunet refăcut al lui *i* (și *e*), chiar și aici.

²⁹²În Ps.S., p. XXXVI, CXLIII.

²⁹³O argumentație convingătoare desfășoară D. Urișescu, *Originea lui e (ă) precedat de consoane cu timbru palatal și de i în limba română*, în SCL 1973, p. 449-454, unde lui *a* din mold. *niapot*, *i* se explică proveniența ca fiind tocmai dintr-un *ă* protonic (p. 449).

a sistemului, care a putut încetini sau opri vremelnic efectele concrete ale acestui fenomen și a permis fixarea sistemului fonetic în unele din datele sale din acele momente. Mișcările acestea s-au încadrat într-o tendință generală, la scara evoluției diacronice, spre stări superioare de echilibru. Acesta a fost un proces istoric, tendința în discuție fiind de evitare a vocalelor velare. Este foarte probabil ca, în principal, la baza acestei tendințe, să fi stat un factor fiziologic. Uniformitatea evoluției este, însă, ruptă tocmai de manifestarea și a unei alte căi prin care factorul fonetic este modelat. Evoluția limbii s-a produs „în spirală”, ciclic, momentele repetându-se uneori, la un alt nivel, cu o amploare diferită și în alte contexte; constant rămînea impulsul spre (re)echilibrare. Pe de altă parte, probabil că evoluția spre vocale velare a fost susținută, cel puțin la începuturile limbii române, de o puternică tendință spre velarizare, creîndu-se un sistem fonetic coerent, poate nu foarte stabil, în care ponderea unui astfel de sunet era ridicată. Este greu de crezut ca, în aceste situații, sunetele palatale, și ele susceptibile de modificare, să nu fi suferit o schimbare pe axa localizării, în sensul evoluției limbii, păstrîndu-se în acele contexte favorabile vocalei velare, timp de o mie de ani. S. Pușcariu pare să rămînă totuși sceptic, deși concluzia sa ar putea fi interpretată ca o concesie în favoarea opiniei vocalelor palatale păstrate²⁹⁴. Autorii GD arată (p. 203) că nu este sigur că *i* din *riu* ar fi etimologic în Moldova (așadar, se consideră că aceasta ar fi o zonă velarizantă încă din perioada de începuturi a limbii române)²⁹⁵, în vreme ce Al. Rosetti consideră că sunetul este păstrat în *riu*, iar în *ripi*, din Suceava, la 1428, am avea *î* > *i* (ILR, p. 417). Dacă se poate accepta că, pentru dialectele suddunărene și aria cel mai intens romanizată a teritoriului dacoromân, avem într-adevăr a face

²⁹⁴V. ELR, p. 79.

²⁹⁵În aceeași chestiune, v. și E. Petrovici, *Rom. Oriș, Oriș, orișa, orășu, orășani, orășeni* < magh. *varjas*, în SDT, p. 169-172, unde se explică antroponimul *Oriș*, care apare și sub forma *Oriș*, ca provenit din acesta din urmă prin depalatalizarea lui *r* „caracteristică îndeosebi graiului moldovenesc, dar frecventă și în celelalte graiuri în cuvinte de origine slavonă și maghiară” (p. 171). În continuare, autorul arată că *a hotărî*, *a pîrî*, *a tîrî* în forme și derivate, *rît* (*răt*) < magh. *rét* apar în același fel, prin depalatalizarea vibrantei (pentru *rît* v și Bărbulescu *Individualitatea*, p. 320).

cu palatale păstrate, pentru teritoriile învecinate, pe care respectivul fonetism a putut iradia (prin intermediul textelor ori prin contact lingvistic direct) această opinie este mai greu de acceptat.

Comentînd rezultatele cercetărilor lui D. Șandru, M. Sala arată că: „intéressant encore est le fait que dans ce parler, les voyelles [ă], [î] deviennent [e], [i] pour les mêmes raisons qui ont déterminé le maintien de [e] et [i] non transformés en [ă] respectivement [î]: *teți*, au lieu de *tăți*, *mey* au lieu de *măi*, *skermenă* au lieu de *scărmăna*” (p. 112) și, tot acolo: „le nombre des formes hypercorrectes avec [i] au lieu de [î] est assez grand: *griu*, *bătrin*, *riie* (...) *singe*”. Forme precum acestea din urmă, deși utile discuției întrucît permit într-o măsură redusă explicația prin asimilație, nu pot fi totuși asociate în vederea susținerii calității de sunet rezultat prin hiperregresiune pentru [e], [i] în seria aici discutată.

Se poate, însă, avea în vedere o altă cale de explicare a acestor fonetisme. Velarizarea prin *r* s-a petrecut în toate graiurile ce au cunoscut acest sunet. Dacă *rivus* și *reus* ar fi sunat *riu* și *reu*, atunci, dacă se acceptă că opoziția [ă] / [î] s-a fonologizat abia începînd cu secolul al XVI-lea²⁹⁶, etapa ce ar fi urmat ar fi fost una de confuzie întrucît ambele forme ar fi trecut la **rðu*. Nu se poate accepta această evoluție, fiind greu de admis ca sunete distincte, clar marcate, să fi evoluat la un sunet de timbru incert²⁹⁷. Dacă formele în discuție aparțin graiurilor „minoritare” mai sus delimitate, la ceilalți acestea doar radiază. Dar, mai trebuie ținut seamă de un fapt important: chiar și la bănațeni, formele *riu*, *reu* nu apar cu o frecvență foarte ridicată, în favoarea opiniei că aceste ar reprezenta cazuri concrete de scriere etimologică pledînd și faptul că, scriitorii acceptă să scrie *singe*, *simbătă*, *ridică*, ba mai comit și ei false regresii, renunță repede la *riu*, *reu*, care se pronunță astfel de mai bine de o mie de ani, și trec la

²⁹⁶V. CIG.

²⁹⁷În același sens pledează și un element al unei expresii întîlnite, ce-i drept, la Neculce: „rădica boierii cu *pîr'* asupra lui” (p. 179). Este puțin probabil ca această expresie să fie o creație a lui Neculce, împreună cu sintaxa de aici. Verbul corespondent, ca și substantivul, avea o frecvență destul de ridicată în limba veche. Astfel de forme, puține cum sînt, pot fi interpretate ca indicatori ai existenței a două vocale velare.

velarele prohibite²⁹⁸. Jocul acesta dintre cele două categorii de sunete, observat de M. Sala, (v. mai sus), este semn al reacțiilor de hipercorectitudine, așa cum s-a ilustrat la început cu forme din *Appendix Probi* Dezambiguizarea s-a putut produce abia începând cu fonologizarea opoziției [ă] / [î]. Relația dintre acest din urmă fenomen și evoluția spre velară a vocalelor palatale este mai strânsă, dar în alt sens. Dezambiguizarea s-a produs de la *rðu*, dar această etapă a dus la *rîu*, *rău*, cel puțin în ariile nordică și sudică și, eventual apoi, ca o reacție care se integrează în curentul de refacere a fonetismelor cu vocale palatale, la *riu*, *reu*²⁹⁹, în Banat, de unde apoi, a putut iradia în

²⁹⁸ Este de observat că, la suddunăreni, în Banat și în zona pe care iradiază influența bănățeană, cel mai des, *ă* și *i* apar în pozițiile în care vechile sunete au evoluat de timpuriu la velare. Este posibil ca, doar în contact cu dacoromânii (și, eventual, cu textele acestora) să fi apărut regresivni, căci dacoromânii prezintă o tendință accentuată spre velarizare. Un argument în acest sens l-ar putea constitui *fărmăca* (v. Moxa, 91^f, 115^v), care are etimonul *pharmacum* (v. CADE sv, Scriban sv, dar și CDDE, unde se explică singularul prin influența asimilatorie a pluralului *farmece*), și care a evoluat la **fărmăc*, **fărmăcare* (v. Densusianu *Istoria*, I, p. 137). Atît în Banat, ori la aromâni, cît și în nordul Transilvaniei și în Moldova, adică în zonele păstrătoare de *ă*, *i* etimologic și în cele velarizante (v. BDLR, p. 99) apar forme cu *ă*. O formă precum *să-l fermece*, care se poate auzi și astăzi — în Ardealul de Nord, și nu doar la vorbitori de origine maghiară — este relevantă în sensul că *e* de după labiodentală poate fi interpretat aici ca asimilație datorată unei hipercorecții care, în mod obișnuit, nu se petrece la vorbitorul nativ al limbii române, dar apare prin analogie cu alte situații.

²⁹⁹ Privitor la forme precum *ris*, *sin* etc., în Istrate *O problemă controversată*, se arată că, în textele vechi, aceste forme sînt originare și, dacă apar și în graiuri (căci autorul nu este de acord cu ideea că ar fi existat o diferență semnificativă între text și realitatea sonoră), ele au o bază reală (p. 32). Mai tîrziu, consideră G. Istrate, este posibil ca, sub influența scrierii, să se fi pronunțat realmente astfel aceste cuvinte. Așadar: „pentru explicarea satisfăcătoare a acestor fonetisme (*ris*, *sin* etc. — n.n.) ar trebui să plecăm de la limba veche, pe care se sprijină atîția scriitori (...). De la Eliade Rădulescu, mai precis de la C. Negruzzi încoace, ca trebui să admitem, pe lîngă influența limbii vechi și o tendință de literarizare, de întoarcere conștientă la fonetismele de altădată, iar cînd acestea nu existau, la crearea, prin analogie, a altora noi” (p. 44), tradiția grafică, ortografia adăugîndu-se unei baze reale pentru anumite forme. Este drept că autorul nu se pronunță net în favoarea unor cuvinte care ar fi păstrat în unele graiuri fonetismele etimologice, lucru care se observă și din cele spuse la p. 35, nota 175, unde G. Istrate consideră, pe bună dreptate, că etimologiștii (și, credem că nu era aceasta decît o

aria sudică în care apar aceste fonetisme. De aici decurge o concluzie importantă asupra începuturilor scrisului în limba română. Conform unor afinități de la baza graiului popular pe care se întemeia fiecare dialect literar, se edificau norme care își căutau coerența interioară. Oscilațiile din vorbire trădează, în adevăr, căutări, și acestea apar în scris. Un copist care se conformează textului copiat recunoaște de fapt superioritatea, în acele puncte, a normei scriptorului de dinaintea sa, același copist care, de data aceasta, operează modificări, încearcă, de fapt, să creeze o normă, firește, uneori fundamentată pe afinitățile normei sale. Chiar dacă respinge cineva ipoteza că velarizarea s-ar fi produs în toate graiurile și/sau pînă la capăt, distribuția formelor indică faptul că avem a face mai puțin cu niște evoluții fonetice și mai mult cu modificări operate conștient. Este posibil ca indivizii aparținînd anumite categorii de vorbitori, dintr-o arie lingvistică dată, să-și modifice pronunția într-o anumită direcție sub impulsul voinței, dacă există o determinare destul de puternică și o motivație pe măsură³⁰⁰, dacă rezultatul se situează pe o direcție compatibilă cu cea spre care evoluează din punct de vedere lingvistic zona respectivă, este posibil ca aceste inovații să capete girul comunității. Astfel de situații pot fi mult mai frecvente în limba scrisă.

Ultima parte a discuției ridică problema valorii anumitor atestări grafice din textele vechi, în relație cu situația din anumite graiuri actuale în care sînt atestate (pe baza unor anchete dialectale) forme cu fonetisme identice. O grafie avînd un *e* sau un *i*, în cuvinte de tipul *reu*, *riu*, este considerată ca reprezentînd — într-o anumită arie lingvistică, bănățeană, de pildă — o realitate fonetică și un caz de păstrare a fonetismului etimologic, fapt întărit și de anchetele dialectale ale secolului al XX-lea. Grafiiile secolului al XVI-lea nu pot fi susținute ori confirmate cu exemple de limbă vorbită din secolul al XX-lea. Singurul lucru care ar putea susține aceste fapte sînt date de fonetica istorică, acolo unde acestea sunt certe iar studiul formelor de manifestare a legilor

trăsătură caracteristică a lor și nu una deosebitoare de ceilalți) scriau pentru viitor, încercînd să impună acestuia anumite norme, chiar de pronunțare. Totodată, G. Istrate subliniază că lupta ortografiei s-a dat între dialectele literare și nu între graiurile populare.

³⁰⁰Afirmațiile acestea țin seamă de cele arătate în Philippide *Principii*, p. 15-17, privitor la alunecarea sunetelor, precum și de cele asupra voinței în limbă (p. 171-172).

fonetice arată că nu există alte posibilități de evoluție fonetică decât cele sau cea astfel demonstrată. În cazul de mai sus, singura dovadă care susține *reu, riu* pentru secolul al XVI—lea este chiar grafia în cauză. Acesta, însă, este insuficient pentru a considera că grafiile respective aveau acoperire fonetică. Raportarea la situația oferită de rezultatele anchetelor dialectale trebuie considerată cu atenție. Cel puțin tot atât de credit cât are ipoteza fonetismelor păstrate trebuie să aibă și ipoteza conform căreia, în asemenea situații, am putea avea a face cu exemple de trecere a unor forme din norma scrisă a unui dialect literar în graiul popular corespunzător. Păstrarea anumitor particularități ale normei literare locale, după ce aceasta a devenit caducă, se putea produce datorită acțiunii conjugate a factorului prestigiu cu o formă specială de „solidaritate regională”.

4.2.1.4. Cuvântul *tînăr* a generat destul de multe discuții pentru unele forme sub care apare în textele vechi provenind din diferite arii, soluțiile mergînd mai mult spre $i < e$ lat. în poziție nazală. Pe textele situația se prezintă astfel: PO înregistrează forme cu vocală palatală precum *tînăr* (140/13, 157/13 etc.), la Moxa se întîlnesc forme cu velară *tînăr* (85^v, 94^t), dar și *tînără* (57^t, 135^t), studiul la Ps. S. atestă diminutivul *tinerel* alături de formele de genitiv-dativ *tinerei* (245²⁸, 306⁴⁰) și *tănerei* (286³⁶), iar ca substantiv, apare *tinerețile* (137²⁴ etc.), însă alături de *tinărețile* (181²⁹). Credem că istr. *tirer* și *virer* nu obligă la nimic³⁰¹.

Pentru forma *tinăr*, Al. Rosetti are în vedere o evoluție „**tenār* > **tînăr*, cu *î* provenit la o epocă posterioară de *ă*, prin asimilație (căci *î* nu e românesc comun)”³⁰². Chiar dacă *î* nu ar fi românesc comun, este greu de acceptat că, în contextul **tenār* (ori *tînăr*, ca la M. Sala, unde se dă evoluția „lat. **tenerus* > *tiner*, *tinăr* > *tînăr*, avec [i] > [î] à cause du caractère fort de [t]”³⁰³), vocala palatală să fi evoluat diferit și divergent față de palatala următoare, cu care se afla în relație, suferind adică o închidere și păstrîndu-și locul de articulare. Ruptura contextului

³⁰¹ *Gramatica* lui Boiagi prezintă *tineru* (36), *tineră* (37). Această scriere trebuie privită cu oarecare circumspecție; (deși diferă motivul, tot astfel au fost privite și textele rămase de la Petru Șchiopul, care nici nu au fost folosite, de altfel). Este vorba, mai ales, de silaba a doua a acestor forme. În această lucrare apar: *frenlu* (24, 193), *strinzi*, dar *strânze* (157 și 198), *angustu* (196), *frangu* (11), *frînzire* (75) etc.

³⁰² V. *Istoria*, p. 329.

³⁰³ *Contributions*, p. 113.

spre dreapta, în cazul unei evoluții *tener* > **tiner* ar fi cerut multă forță pentru ca nazala să nu acționeze velarizant asupra lui *e*. ALRM, I, II, H. 253, ALR I, p. I, h 179, arată în mod limpede³⁰⁴ distribuția formelor cu *î* și *i* pentru cuvântul în discuție, de acolo deducându-se că formele cu *i* aparțin ariei lingvistice care respinge, în general, vocalele velare³⁰⁵. Urmărind punctele din cuvânt în care apar aceste fonetisme, se observă producerea unei duble reacții: una față de rostirea cu velară, cealaltă, o „corectare” a rostirii vestice, cu dentală pentru africată (*î* > *i* *c'* > *t*)³⁰⁶. Totodată, nu trebuie uitat că tot în această zonă apar, poate cu aceeași frecvență, și forme cu *î*³⁰⁷, după cum apar și forme cu *i* (*tinăr*)³⁰⁸. Mai este de remarcat și răspunsul consemnat în ALR, II, MN [2669], *Tînărețe*, întrucît în zonele în care apar *tinăr*, *c'inăr*, apar și *tînăreță* (53, 64, 105, 272, 279, 316), *d'in tînerețile meli* (95), și tot cu *tî-e* în punctele (325, 346, 353, 769)³⁰⁹. Alături de *tiner*, urmîndu-l pe G. Weigand, S. Pușcariu consideră că, pentru Banat, și arii din Oltenia și Transilvania, acest *i* ar fi păstrat³¹⁰. Dar acest savant ia în considerare și

³⁰⁴ A fost vorba de o întrebare directă cu opțiune *tinăr* ori *tinăr*.

³⁰⁵ La nordul Dunării, *tinăr* apare în punctele: 856, 878, 231, 148, 150, 860, 831, 885, 156, 144, 160, 865, 798, 158, 164, 166, 870, 808, 170, 178, 125, 880, 815, 795, 100, 393, 874, 810, *tiner* apărînd doar în punctul 364. Nu am notat punctele, din vest, în care apare *c'inăr*, africata avînd un timbru palatal prin natura ei — fonetisme precum cele notate în unele texte vechi: CS ЧЪТЬЦІЕНІ (46^f/8) ЧЪТЬЦІЕНІЕ (90^v/15-16), СВ *cătățile* (167/17-18), *cătățeni* (148/8), *cătățenii* (183/2) nefiind caracteristice acestei arii lingvistice — pe de altă parte, africatele apar tocmai datorită existenței acolo a timbrului *i*.

³⁰⁶ V. și articolul mai sus citat al lui B. Cazacu, la nota 12.

³⁰⁷ V. Papahagi *Asupra*, în GS, II, p. 70, 71, Al. Vasiliu *Descîntece din Huniedoara*, în GS, V, p. 50-63, p. 56.

³⁰⁸ V. GN, I, în Vîlcea, p. 36, Gorj, p. 23 etc.

³⁰⁹ În *Graiul din Țara Oltului*, GS, I, p. 107-139, T. Dinu înregistrează *tîmp* pentru *timp* (p. 109). La p. 332-333 ale aceluiași volum, G. Șerban Cornilă aduce unele „adăugiri” și arată că *tîmp* este afectat, *rînd* nu se aude obișnuit. *Tîmpurile* fusese semnalat și de Al. Vasiliu în *st.cit.* (v. p. 64).

³¹⁰ Pușcariu LR II, p. 307.

o acțiune datorată influenței formei de plural, adică o „normalizare internă morfologică” (*ibid.*, p. 360, v. și p. 339, 341)³¹¹.

În acest din urmă caz, — care poate fi acceptat fără rezerve, mai ales dacă se au în vedere forme curente în limba veche, precum *corabii*, *sabii* etc. —, important este faptul că evoluția fonetică a condus la vocale velare, apariția palatalelor fiind datorată acțiunii conștiente, fie și de natură morfologică³¹². Este mai puțin important dacă *string* apare după *stringi*, ceea ce contează este faptul că *string* a fost *strîng*, iar *stringi* provine din *strîngi*, prin asimilație. De fapt, vorbitorul nu face distincția nici din punct de vedere etimologic și nici din cel al contextului, între *strîmb*, și *strîng*, *strîmt*. De aceea și apar *strîmb* / *strimb* (PO 25/14 și 254/16) *strîmbătate* PO 69/5-6) și *strimbătate* (PO 178/21, 194/4), doar forme precum *strimb* și *strimt*, în CB, sau atestările *strimtișor*, *strimbii*, la G. Mihăilă³¹³, căci, dacă pentru *strimt* și *stringi* s-ar putea vorbi despre sunete păstrate (ceea ce este mai puțin probabil) pentru *strimb* nu poate fi vorba despre așa ceva cu referire la *i*.

Pentru O. Densusianu, aici ar putea fi vorba despre o evoluție *i* > *î*, rămasă neexplicată³¹⁴. Distincțiile fine operate de savantul român³¹⁵ nu se referă la un context precum cel din *tenerum*, care ar trebuie apropiat de unul precum *venetus*, unde *-en-* > *-*ân-* > *în*. Apar două categorii de modificări cerute de poziția nazală: pe axa localizării (la vocală velară) și pe axa închiderii (la vocală palatală). Sunetul *e* din *tenerum* nu a suferit o diftongare la *—e*, precum în cazul *terra*. Din perspectiva evoluției sunetelor în contextele lor, se observă că sunetul inițial a fost unul velarizant³¹⁶ și tot astfel a fost și consoana următoare. Nu se poate face referire, așadar, doar la secvența *ten-* ignorînd restul cuvîntului.

³¹¹În același sens se pronunță și I. Gheție în ILRL, p. 92.

³¹²Pentru conceptul ‘dezechilibru fonemic’ v. Pușcariu LR II, p. 344. De asemenea, v la p. 351, unde se arată, pe bună dreptate, că fonetică este acțiunea ce duce la transformare, fonemică fiind preferința pentru un sunet.

³¹³*Dicționar*, p. 159.

³¹⁴De altfel, privitor la alternanțe *țarm* / *țermure*, *șed* / *șăd*, acest autor arată că nu se poate ști dacă formele cu *e* continuă fonetismul latin sau este vorba despre refacerea acestuia (v. p. 42).

³¹⁵În *Istoria*, p. 18 și 46-48.

³¹⁶V. mai sus Sala *Contributions*, unde se recunoaște caracterul dur al dentalei; rămîne de neînțeles de ce acesta s-ar fi manifestat atît de tîrziu, mai ales că în perioada africanizării a doua, tocmai dentala a fost cea care nu a permis despicarea vocalei *e* la *—e*.

Acesta a suferit o schimbare în întregul său, de natură să determine o evoluție direcționată pentru cuvânt, în totalitatea sa. *Tinăr* nu reprezintă decît o formă ulterioară, apărută într-o normă, și care rupe coerența întregului, așa cum o formă precum *tinireate*, apare, nu întîmplător, în Moldova, ca o reacție de hipercorectitudine, deoarece nimeni nu susține că *tene-* > *tini-*³¹⁷. Interesantă este și o formă precum pl. *tîneri*, semnalată de I. Gheție în BDLR, p. 113, atestat de ALR, exclusiv în Crișana, unele părți ale Banatului și Maramureșului vecine cu Crișana, de asemenea, *tînerete* (*tînărețe*), în aceeași lucrare (*loc.cit.*). I. Gheție consideră că „avem a face probabil cu un *i* analogic, după singular (mai puțin verosimilă ni se pare o rostire dură a lui *t*)”. Un comentariu al fonetismelor acestor forme ar putea avea în vedere faptul că ele s-ar datora într-adevăr analogiei cu singularul, dar ele pot fi privite ca determinate și de reacția la regresia *i* > *i*.³¹⁸ Totodată, este de semnalat că discutînd forme precum *tinăr*, *tinără*, *tinărețe*, pe care le consideră particularități bănățean-hunedorene care au radiat în jur (ele apar în zone din Oltenia, Muntenia), autorul trece sub semnul întrebării caracterul de vocală păstrată pentru *i* (v. p. 280, 300, 335, 384, 476, 539), la p. 222 susținînd chiar că o formă precum *tinăr*, din PO pare să aibă un *i* „mai degrabă refăcut”. Sub aspectul relației din context, situația din **tenerum* este comparabilă oarecum cu aceea din *vesica*, unde se constată cum fenomenele fonetice care acționează asupra formelor o fac în interdependență datorită împrejurărilor fonetice: *vesica* > *beșică* > *beșică* > *bășică*, varianta muntenească neputînd manifesta velarizarea prin labiale (fenomen condiționat) dacă șuierătoarea nu ar fi fost durificată anterior³¹⁹. Asemănător s-au velarizat vocalele palatale: *tenerus* > *tônôr*, după care, în mod firesc,

³¹⁷V. BDLR, p. 343.

³¹⁸O. Nandriș se gîndește la o explicare prin armonie vocalică pentru pluralele unor forme precum *sămînță*, *tînăr* (v. Nandriș, p. 287-288).

³¹⁹V. OR II, p. 46-47, Ivănescu *Problemele*, p. 236-237, Arvinte *St.lingv.*, *Gen.*, p. 56b, *Ex.*, p. 9b. Cu reținere (datorită insuficienței cunoașterii a etimologiilor acestor onomastice), ne putem întreba dacă nu cumva o astfel de explicație (jocul *be-* / *bă-*) ar putea fi adoptată și pentru cazuri precum *Bălcescu* / *Belcescu*, *Băjenaru* / *Bejenaru*.

una a continuat să se închidă, datorită poziției nazale. Forme precum *inel* și *inimă* < *înel*, *înemă*, reprezintă într-adevăr asimilații regresive, evoluția *anima* > *înemă* > *inemă* > *inimă* demonstrând, prin trecerea de la etapa a treia la cea de-a patra a lanțului evolutiv cum, în limbă, tendința de clarificare a statutului sunetelor acționează adeseori pînă la capăt³²⁰. Trecerea lui *-e-* la *i* aflat între *i-*, cu care are în comun caracterul palatal, și *-ă*, cu care are în comun gradul de deschidere, era necesară probabil, și nu doar impusă de forța asimilatorie a inițialei, deoarece *e* era delicvescent în context.

4.2.1.5. Relevante pentru chestiunea discutată ar putea fi avatarsurile cuvintelor *poruncă* și *a porunci* (< vsl. **poronka*, *poronciti*)³²¹. Textele vechi prezintă forme avînd mai multe fonetisme, predominant fiind cel cu velară: în CV *porînci* (28^v/12-13), *porînciuu* (35^v/11), *porînciteei* (28^f/13), în PO *porînci* (17/4, 25/11 etc.), *porîncii* (19/22, 20/20-21), *era porîncit* (67/2, 28/20), dar și *poruncescu* (294/22-23), în Ps.H *porîncita* (85), în Ps.S *porîncit-ai* (250¹¹), *porîncește!* (130¹), *porînciță* (218₃₇), *porîncita* (31₃₄, 42¹⁴ etc.), *porîncitele* (85₂₀, 58₃₈ etc.), în Lit.Cor. *porîncitelor* (2^v/7), în CS *porîncea* (26^v/9, 35^v/12-13), *porînceale* (99^f/2), de asemenea, forma, atît verbală cît și substantivală, apare peste tot cu vocală velară, dar și *porunca* (12^v/11). În sfîrșit, CB prezintă *porîncesc* (174/16, 400/11-12), *porînciia* (125/1), *porînci* (77/16-17, 190/16 etc.), *porînciță* (185/3, 359/6), *porîncitele* (329/20-21, 358/17-18, 359/9), dar și *poruncită* (365/19), *porinci* (147/9), *porincita* (331/1)³²². Tot aici se înregistrează și formele *poroncită* (375/7) și *porencită* (331/10).

În *Studiul lingvistic*, la BB, *Gen.*, p. 53b-54a, după ce constată o distribuție net în favoarea formelor cu *u*, față de cele cu *i*, *ă*, *o*, V. Arvinte consideră că forma etimologică este cea cu *u* (vsl. *-o"* > rom. *-un*), iar forma cu *i* provine din delabializare, după cum cea cu *ă*,

³²⁰Pentru evoluția aceasta vezi și Densusianu *Limba română*, p. 25-26.

³²¹Scriban, 1021b, care dă și formele din magh. V. și CADE, 981a, Cihac II, p. 278, TRDW sv.

³²²Acest *i* reprezintă o falsă regresivitate față de formele cu *i*, forma cu *e* putîndu-se datora unui joc de căutare a formei „corecte”, după pierderea relației cu forma etimologică, în urma adaptării și, eventual, a evoluției fonetice³²².

constantă în textul muntenesc, provine din delabializarea formei cu *o*, aceasta rezultată în urma unei asimilații³²³. O. Densusianu socotește și el forma cu *u* ca fiind etimologică, cea cu *î* provenind de aici printr-o evoluție ca aceea a formelor latine (*Istoria*, II, p. 63)³²⁴, opinie adoptată și de autorii GD, care observă că forma cu velară avea și are curs în graiurile din Banat-Hunedoara, Transilvania de sud-vest, zone din Țara Românească (p. 116). În excelenta lucrare *Nazalitatea și rotacismul în limba română*, A. Avram discută această chestiune (la. p. 61-63) și se oprește la opinia lui S. Pușcariu, pe care o evidențiază și adoptă, și conform căreia trecerea lui *u* în poziție nazală la *î* nu constituie o lege fonetică a limbii române, ci, mai curînd un accident. Se poate deduce că acest sunet (vsl. *oⁿ*) a evoluat în limba română fie la *u*, fie la *î*, în cea din urmă situație putîndu-se produce apoi o refacere a sunetului etimologic în sensul labializării, evoluție care, în multe contexte, era conformă sensului de evoluție a limbii. Totuși, problema dacă *u* este păstrat sau ulterior, după ce sunetul străin ar fi evoluat la *î* nu poate fi considerată ca tranșată³²⁵, deoarece nu caracterul de sunet etimologic pentru *u* este aici în discuție, ci problema continuității sale, sau a reparației acestuia după ce se ajunsese la *î*. Deși menționează opinia lui T. Capidan, conform căreia diferențele de tratament în discuție s-ar datora faptului că se împrumută din mai multe dialecte slave³²⁶, S. Pușcariu (în LR II, p. 208-209) se exprimă în sensul că reflexele în cauză s-ar datora faptului că vechea vocală slavă reprezenta un sunet inedit, în sistemul fonetic românesc fiind de aceea înlocuită cu sunete care au echivalat pe cel slav și probabil, românii le-au împrumutat descompuse (voc. + cons.nazală). Cu toate acestea, dacă se au în vedere

³²³Arvinte *St.lingv. Ex.*, p. 4b-5a.

³²⁴V. și Pușcariu LR, II, p. 209, unde se face comparația cu *porumb* > *porîmb*.

³²⁵V. și Bărbulescu *Individualitatea*, p. 249-306, în special 268-274 unde, în încercarea de a stabili reflexele în limba română ale vsl. *oⁿ* se construiește o argumentație cu premise sinuoase și adesea contradictorii. Faptul este generat și de caracterul dificil al chestiunii. Autorul consideră că acest cuvînt provine din limba maghiară.

³²⁶Opinie pe care pare s-o admită apoi, dar pentru împrumuturile slave conținînd *u* (*lucr. cit.*, p. 217).

cele două rînduri de astfel de cuvinte de origine slavă (*mîndru* și *muncă*), se observă că, deși tratamentul diferențiat al acestora ar putea proveni din limbile slave, și elementul moștenit, care prezintă contexte asemănătoare, suferă aceleași oscilații de ordin fonetic.

Nazala slavă putea genera ambele reflexe în limba română, fapt ilustrat de cuvinte precum *osîndi*, *mîndru*, *pîndi*, *trîmbiță*³²⁷, *luncă*, *muncă* etc.³²⁸ De asemenea, *răspîntie* (<vsl. *рѣспѣнтіе*, cu mbg. *ж>ъ*³²⁹, față de urmașul lat. *pontem*. Deși nu este exclus ca formele cu *î* să rezulte dintr-un soi de asimilație care s-au fi referit doar la o trăsătură — labialitatea —, faptul ar fi totuși contradictoriu. De prin secolul al XVII-lea se constată cu claritate tocmai labializarea vocalei *î*, care trece în numeroase cazuri la *u*, evoluție care face parte dintr-un proces mai complex de literarizare, în care s-ar putea încadra și regresivunile pe care le discutăm și prin care se încerca eliminarea velarelor nerotunjite. Dacă se iau în discuție o serie de cuvinte, și de origine latină, se poate observa că evoluția merge în sensul labializării vocalei posterioare³³⁰. Lat. *singulus* > rom. *singur*, pentru care forma *sungur*, întâlnită în Legi,

³²⁷ Este semnificativ că în Legi, p. 90, apar *osîndi* în textul muntenesc și *osindi* în cel moldovenesc. *Osinda* apare și la Neculce (13, 263, 304, 307, 407, 412), ca și *trimbiță* (p. 331). Această falsă regresivune (precum mai sus citatul *porinci* în CB) indică o căutare care, la rîndul ei arată că nu *u* era sunetul etimologic. Pe aceeași linie, tot la Neculce se înregistrează și „s-au *zimbît* a rîde” (p. 13, 263). Grafice sau nu, aceste fenomene indică anumite oscilații ale căror cauze stau în instabilitatea formelor și contextelor respective, care se manifestă la contactul dintre diferitele graiuri.

³²⁸ Chiar dacă se lasă deoparte faptul că aceste cuvinte pătrund, mai întîi, în limba română, din limbile slave vii, precum și faptul că o influență cultă asupra graiurilor românești trebuie să se fi manifestat aici, prin reflexe diferite ale aceluiași sunet slav, nu se poate considera că, în situațiile de acest fel, notația ar fi avut vreun rol. Nu se poate presupune, pentru *poruncă* și *a porunci*, spre exemplu, că *ж* din etimon a fost preluat ca atare și rostit diferențiat, pe zone (de altfel nu se constată o asemenea distribuție a formelor cu *un* și cu *în*. Inexistența unui reflex *în*, atestat, în *luncă* și *muncă*, de pildă, conduce către ipoteza deosebirilor generate de factorul spațiu sau timp, pentru astfel de împrumuturi.

³²⁹ Vezi Mihăilă *Dicționar*, p. 146.

³³⁰ Chiar o formă de altă origine, precum cea semnalată de T. Papahagi³³⁰ prin evoluția tc. *bayce* > *bahce* > *bîhce* > *buhce*, merge în același sens.

p. 300 nu poate fi explicată decît ca provenind dintr-o formă cu velară care, într-adevăr, se înfilnește tot, în textul moldovenesc, o reacție în sens invers, *un* > *în* fiind exclusă aici. De altfel, un asemenea exemplu, în care *un* nu putea nicicum apărea prin evoluție normală, unde lat. *in* > rom. *în*, indică felul în care vorbitorul încadrează un anumit cuvînt într-un tip de formă, pe baza unor caracteristici formale percepute de acesta ca relevante³³¹. Sînt de făcut aici două observații. În primul rînd, încadrarea făcută de vorbitor se referă la un anumit segment al contextului, cel care, din punct de vedere al vorbitorului se află în dezechilibru sau sub incidența unui proces de restructurare fonetico-fonologică. (Relația cu situația fonetico-fonologică, pe care respectivul context o are în epocă, este indispensabilă). În al doilea rînd, trebuie remarcat felul în care unele cuvinte, deși lipsite de ambiguitățile ori de contextul etimologic necesar (în exemplu nu este vorba despre contextul din *pontem*), sînt tratate din perspectiva contextului fonetic de la momentul în care se produce reinterpretația și nu din cea a contextului etimologic propriu. Din această cauză, trebuie subliniat că, deși fonetismul este important cînd se discută evoluțiile fonetice ale cuvintelor, apar numeroase situații în care diferențele inițiale se estompează sau dispar, ceea ce permite vorbitorului considerarea și încadrarea fonetică a acelor cuvinte în alte categorii decît cele considerate reale din punct de vedere etimologic și tratarea lor de către acesta conform încadrărilor pe care le face. Indirect, de aici se deduce că, evoluția fonetică are un caracter procesual și nu legic, în fiecare moment factorul conștient putînd interveni și distorsiona rezultatele așteptate de lingvist. În acest sens, probabil, trebuie prezentate unele cuvinte care, în etimon nu conțin premise spre o evoluție cum este cea din: *untunerec* pentru *întunerec*, *ungrupa* pentru *îngropa* (Jina, p. 318), *frunghie* pentru *frînghie* (în Sălaj, CDDE, sv.), *untru* pentru *întru*³³², *rundura* pentru *rîndunea* (CDDE sv.), dar și

³³¹Pentru opinia lui O. Densusianu asupra lat. *singulum*, precum și *vendo*, *stringo*, care arată că *e* închis urmat de *n* trece la *în* și nu la *in* v. *Istoria*, II, p. 19.

³³²În Bihor, apud Nandriș, nota 1, p. 55.

*rindunele*³³³ cum nu trebuie neglijată relația *Îndrea-Undrea, îmbla-umbla, împlu-umplu, îmfli-umfli, înghi-unghi*. Dacă prima formă din *înghiul Cîrstei*, (semnalată în jud. Vîlcea³³⁴), ar putea fi interpretată ca o rămășiță, *te-aș ungrupa*, care apare în Jina³³⁵, nu poate fi socotit rezultat al unei asimilații (v. p. 318)³³⁶, ci se alătură formelor de mai sus.

E. Petrovici consideră³³⁷ că reflexele *crîng, oglindă, scump* constituie urme ale trăsăturilor arhaice ale fonetismului românesc împrumutat din slavă (o fază mai veche a bulgarei) și care, față de bulgara medie nu a confundat *î* cu *u*, iar într-o altă lucrare³³⁸, același lingvist arată că reflexele în română ale toponimelor slave ce conțin acest sunet sînt *în, îm, un, um*, dar nu este implicit faptul că aceste toponime provin de la o populație de tip bulgar (este vorba despre nume create după sl. *kragŭ, dăbrava, golăbŭ, lăka, zăbrŭ*). Tratatamentul *un, um* pentru sl. com. **q* este mai vechi decît tratamentul *în, îm*, primul fiind vechi bulgar, celălalt aparținînd bulgarei medii. De asemenea, E. Petrovici arată că asimilarea slavilor s-a produs cînd **q* se pronunța ca un *ă* nazal (p. 197).

Între *u, î* și *i*, în poziție nazală sau nu, există un joc destul de complex a cărui manifestare apare în textele vechi, care conțin nu o dată forme cu ambele fonetisme (velar și palatal), încît este dificil de vorbit de stadii; se pare că, alături de explicația care face apel la factori diatopici, trebuie avut în vedere faptul că aceste forme, cel puțin unele,

³³³În județul Vîlcea, v. GN I, p. 32.

³³⁴V. GN, I, p. 108.

³³⁵V. GS, VI, textul LXXXIII, p. 207, 208.

³³⁶Este interesantă, și sub acest aspect, h. 21 (*sprînceană*), din ALR, I: față de *sprînceană* din nord-vest, în aceeași zonă apare *sprunciană* (pct. 335, 333, 339, 355, 339, 337, 278, 273, 280, 255) într-o arie destul de compactă, de la care, spre sud încep forme cu *i* (*sprinceană*) (pct. 324, 298, 320, 295, 305, 315, 308, 289, 320, 259) de la care, pînă în sud avem tot forme cu *i*, *i* aparînd doar izolat (pct. 107, 99, 96, 118, 116, 112, 5). În Bucovina apare *i* destul de des, dar izolat.

³³⁷V. *Influența slavă*, p. 7 și nota 18.

³³⁸*Toponymes roumains d'origine slave présentant le groupe «voyelle + nazale» pour sl. comm. *q*, în SDT, p. 195-202.

constituie rezultate ale unor operații conștiente³³⁹. Gradul de confuzie pare a fi mai ridicat atunci când este vorba de cuvinte de origine slavă. Astfel, vbg. *dīhanie* > *dihanie*, vbg. *tūhori* > *dihor*, vbg. *dīzma* > *dijmă* (v. OR, II, p. 160), vsl. *duhŭ* > *duh* (CADE, sv)³⁴⁰. Discutând aceste forme românești, împrumutate dintr-o limbă slavă, unde apărea **н**, și încercând să fixeze data împrumuturilor, stadiul de limbă din care s-a operat împrumutul, I. Bărbulescu³⁴¹ consideră că acele cuvinte — pe care le împarte în două categorii, după reflexele fonetice *i* / *î* din română — sînt posterioare secolului al IX-lea, ele suferind în română modificări de adaptare de grad redus, însă folosindu-se principii neclare sau inconsecvent aplicate deoarece, pe aceeași direcție se merge în ambele sensuri (velar-palatal)³⁴². Așadar, I. Bărbulescu consideră că elementele celor două categorii și-au păstrat în limba română fonetismul din momentul împrumutului. Firește, principiul poate fi

³³⁹Comentînd dificultățile de notare pe care le întâlnea, E. Petrovici arata că „adeseori urechea îmi spune (*i*), iar ochii (*u*)” (EPI, p. 55). Cu această problemă, anchetatorul s-a confruntat deseori și în mai multe puncte ale anchetei (v. EPI, p. 77, 78, 81, 91, 230, 273, 294 etc.).

³⁴⁰Limba română înregistrează *duh*, *duhoare* etc., dar *dihanie*, *odihnă* etc., reflexe diferite ce nu trădeză situațiile din vechea bulgară ci, în urma ruperii relației etimologice între forme, modul în care româna și-a împlinit tendințele care au acționat și asupra împrumuturilor.

³⁴¹V. Bărbulescu *Individualitatea*, p. 305-332.

³⁴²Cele două categorii de cuvinte, inegale cantitativ, cuprind forme precum *bivol*, *cobilă*, *dihor*, *dobitoc*, *hirav*, *mită*, *moghilă*, *obicei*, *răchită*, *vidră*, *vlădică*, respectiv *hîrleț*, *rîcnesc*, *rîgîesc*, *rîmnic*, *rîs* (ar. *aris*). Principiul pe care îl aplică autorul aici (un principiu bun, dar a cărui valabilitate este absolutizată neținîndu-se seamă de intervențiile ulterioare ale altor tendințe ale limbii) este că „organismul fonetic al limbii române nu numai că nu se împotrivesc păstrării unui *â*, dar are chiar tendința spontană de a-l păstra și forma în toate veacurile posterioare, pînă chiar în ziua de astăzi” (*ibid.*, p. 320), la care se argumentează cu elemente moștenite, neologisme, după care se concludă că „tendința organică” a limbii române „a fost în toate timpurile existenței ei: nu de a preface sunetul *â* în *i*, ci invers (...) și chiar de a schimba pe *i* în *â*” (p. 323). Autorul mai observă că, pentru limbile slave, *i* pentru *â* este străslav, sîrbocroat și sloven, fenomenul *i* < *î* fiind restrîns în dialectul apusean în secolele al X-lea și al XI-lea și activ doar după *r*, mai tîrziu răsîndindu-se pe întreg teritoriul și după *m*, *n*, *z* (p. 312-313).

acceptat sub aspect teoretic, dar se impun unele corective pentru cazul concret discutat. Limba română poate fi socotită velarizantă — pentru unele epoci și arii lingvistice —, dar nu acesta este singurul fenomen care a acționat, în contextele velarizante stările de limbă nefiind rezultate ale unor stări de echilibru perfect. Autorul exemplifică prin forme din textele vechi (*riu, ride, uri*) și consideră că aici are loc evoluția $i > \hat{i}$, conform acelorași tendințe ale limbii române. Este, într-adevăr, posibil ca, datorită și în urma contactelor lingvistice strânse cu slavii, românii să fi preluat cuvinte al căror fonetism, în anumite arii lingvistice, nu a impus modificări, tendința evidențiată de I. Bărbulescu pentru slavă ($\hat{i} > i$) putându-se transmite și ea. Faptul că a putut fi preluată această tendință indică existența în limba română a vocalei velare cu o frecvență destul de ridicată, totuși, formele împrumutate urmează tendințele limbii în care s-au integrat acestea fiind generate de nevoi interne de echilibru; nu se poate neglija acest aspect care, în adevăr, deține ponderea cea mai însemnată în cadrul schimbărilor limbii. Urmașul românesc al lat. *palumbus, porumb* se înregistrează și sub forma *porîmb* (v. de exemplu, Arvinte *St.lingv.*, **Lev.**, p., 3a)³⁴³, rom. *curînd* (< lat. *currendo*, CDDE, p. 72b) a cunoscut în textele vechi reflexul *curund*, formă caracteristică graiului bănățean și dialectului aromân³⁴⁴. Substantivul *munușe*, pentru *mănușă*, semnalat de G. Mihăilă (*Dicționar*, p. 126), nu poate fi considerat doar ca rezultat al unei simple asimilații³⁴⁵, așa cum se referă D. Pușchilă³⁴⁶ la mold.

³⁴³Forma este explicată prin asimilație. *Părîmb* ‘palumbus’ apare în ms. 45 din BB, *Gen.*, 15, 9 (v. Arvinte *St.lingv.*, **Gen.**, p. 54b). Pentru *porîmb* > *porumb* v. și Nandriș, p. 51.

³⁴⁴S. Pușcariu amintește această formă în cadrul discuțiilor asupra tratamentului grupurilor *re, ri* și o socotește „la curieuse forme *currendu*”, în ELR, p. 79.

³⁴⁵V și T. Papahagi, *Cercetări în Munții Apuseni*, în GS, II, p. 22-89, unde se semnalează forma *munușe*, considerată ca provenind prin asimilare (p. 47, forma apare în textul XIV, p. 75). Tot acolo este menționată forma *dzua* (p. 46), socotită ca avînd un $u < \hat{i} < i$. (Pentru delabializarea lui *u* v. Arvinte *St.lingv.*, **Gen.**, 54b, *Ex.*, 6a, *Deut.*, 3b). La Neculce apare *mîlcom* (p. 27, 294), apoi v. Papahagi *Dicționarul* unde se dau *bîmbăcos-bumbăcos*, ori *bilgur, blugur, bulgur* ‘grîu fierț’ care are ca etimon tc. *boulghour*.

³⁴⁶V. *st.cit.* p. 20, cu toată discuția de acolo.

cuțutaș, apărut din dim. *cuțitaș*³⁴⁷. Tot aici trebuie amintite și formele evidențiate de Alexandrina Istrățescu în articolul *Rom. dînga-dînga, pînga-pînga*³⁴⁸, pe care le consideră a fi rezultat al unei „reacțiuni de hiperurbanism, spre deosebire de un alt autor care discută formele *dîngă, ping*³⁴⁹. Aceste exemple sînt semnificative în încercarea de a evidenția relația existentă în mintea vorbitorului între cele două sunete. În acest sens, ar trebui amintit un studiu³⁵⁰, în care, pe baza unei analize atente a tendinței spre labializare a unei inițiale neaccentuate *î*³⁵¹ și a contextelor care prezintă această tendință, observă rolul secundar la contextului, nu acesta fiind cel ce generează fenomenul și nefiind vorba despre o asimilație. Autorul studiului consideră că aici acționează o tendință generală a limbii române, de înlocuire a vocalei „neutre” cu o alta (*u* sau *i*). Deși autorul nu are în vedere decît poziția arătată, este probabil că tendința s-a manifestat și la interiorul cuvintelor, unde contextul doar a hotărît timbrul vocalei *u* sau *i*.

Revenind la exemplul din CB, întrucît conține toate posibilitățile de direcționare a unui astfel de tip de reacție, se poate observa că *poruncită, poroncită, porencită, porincită* indică, în primul rînd, apariția, în același text, nu a unor stadii diferite ale evoluției fonetice, ci situația unui context fonetic supus reinterpretării. Într-un asemenea caz devine limpede o trăsătură a fenomenului hipercorectitudinii. Cuvinte de origine străină, care ridică unele probleme de adaptare la integrarea lor în limbă, și care prezintă contexte asemănătoare între ele, așadar comportînd o relație formală sesizabilă de către vorbitor, pot suferi

³⁴⁷Pentru ar. *cuțut*, megl. *cuțot*, istr. *cuțit*, v. OR II, p. 86-87.

³⁴⁸Publicat în GS, VI, p. 337. *Pîngă* apare și în *Cronica Banatului*, p. 63, 67, 72, passim. V și PEW, sv. *lîngă*.

³⁴⁹M. Gregorian, *Graiul din Clopotiva*, în GS, VII, p. 132-193 în textele XLII (p. 170) și XV (p. 160). Autorul consideră formele ca provenind din „sincopă silabică” (p. 143).

³⁵⁰Cel al lui A. Avram, *La voyelle [u] dans umbla, umfla, umple (a) et quelques questions connexes*, publicat în RRL, t. XIII, 1968, 1, p. 73-82, citat în ILRL, p. 93. Pentru jocul *î > u* și *u > î* v. și Dumitrăcel *Influența*, p. 145-147.

³⁵¹Unde s-ar încadra și *să-ț ungrupă* și *l’oi ungrupa*, înregistrate de D. Șandru și F. Brînzeu în studiul *Printre ciobanii din Jina*, în GS, V, p. 300-350 (XVII, p. 341, respectiv XX, p. 342).

tratamente diferite, atât de la un cuvânt la altul cât și în cadrul paradigmelor ori la nivelul derivatelor. Relația sesizată de vorbitor nu este lăsată la voia întâmplării de către acesta, el încercînd să impună o anumită ordine, chiar reguli (uniformizante ori diferențiatore), prilej cu care intervine în evoluția fonetică. Ezitățile și oscilațiile, traduse prin forme duble (*porîmb / porumb, dihanie / dîhanie, duh, porînci / porunci*) sînt ale vorbitorului, ele reprezentînd căutări ale structurii audio-articulatorii³⁵² care, uneori, se impune și cuvintelor mai vechi, altele vine dinspre acestea.

4.2.2.1. În studiul său la *Molitvenicul* lui Dosoftei³⁵³, D. Pușchilă semnalează forme precum *pemintean* și *pemintescu*, pe care le consideră ca rezultate din evoluția *ă > e* (derivatele provenind din *pămînt* < lat. *pavimentum*), evoluție cauzată de *i* următor care înlocuiește pe *î* (în formele derivate, unde cel din urmă era aton). La rîndul ei, această înlocuire ar fi cauzată de *e* din silaba următoare. Pentru prima formă semnalată, se invocă și istr., megl. *pemint*, arătîndu-se ar fi vorba despre o schimbare mai veche. Aceeași explicație se oferă și pentru *speminteză* < *spămînta* < *ex-pavimentum* (p. 16). Forme asemănătoare apar și în Ardeal:³⁵⁴ *pemintean* (p. 334), alături de *pemintean*, cu trei ocurențe (p. 335), dar și *pămînt* (p. 335, 342) și *pămîntean* (p. 335), de asemenea, la I. Neculce se întîlnesc: *pămîntul* (p. 84, 131, 167 a ed. cit.) și *pămînteni*, în *Predoslovie* (p. 3), alături de *pementean* (p. 70, 307), *pementeni* (p. 243), și *peminteni* (p. 34, 369, 394). În *Cronica Banatului*³⁵⁵ apar „*pămînte roditoare*” (p. 52), *pămîntele* (p. 60), dar și *pămînte* (p. 54, 56), *pămîntele* (p. 55), de

³⁵²Printre alți factori, nu este de neglijat forța deprinderilor de coarticulare, adică de ușurința de a reproduce acele succesiuni de articulații mai frecvente. Legat de aceasta, vorbitorul va reproduce întocmai mult mai ușor un sunet diferit de cele ale limbii sale, decît unul care prezintă mari asemănări cu cele din universul său sonor (cf. și Dumistrăcel *Influența*, p. 245-287).

³⁵³Publicat în A.A. t. XXXVI, Memoriile Secț. Literare, 1913.

³⁵⁴Semnalate (două ocurențe) de Ecaterina Țenescu, în *Texte populare din Bistrița-Năsăud*, în GS, II, p. 328-345, într-o poveste (textul XVII).

³⁵⁵V. *Cronica Banatului*, ed.cit.

asemenea, în CB, apare o formă precum *păminteasca* (284/1-2), spre deosebire de CV, unde apar doar forme cu vocale velare.

Schimbarea semnalată de autorul studiului lingvistic la *Molitvenicul* lui Dosoftei, fiind posterioară velarizării și, dacă ea mai este și veche totodată, (D. Pușchilă aduce un exemplu de la sudul Dunării spre a ilustra, vechimea develarizării), ar însemna că velarizarea s-a produs devreme (și asta nu doar pentru *a*, ci și pentru vocalele palatale), ceea ce nu este cu neputință. Inexistența, la sudul Dunării, a unor urme, care să indice în mod cert această regresivitate, nu este, însă, un argument inatacabil³⁵⁶. Firește că formele pînă aici discutate trebuie explicate în același mod, însă influența în lanț a timbrelor vocalice, dinspre finală spre inițială, nu constituie o cauză, ci doar o circumstanță favorizantă a unor asemenea modificări. În situații precum cele de mai sus, este vorba despre o modificare operată sub alte impulsuri decît cele de ordin servo-mecanic și constînd într-o înlocuire care atrage după sine alte înlocuiri (eventual evoluții) de sunete. Nu se poate admite aici o alunecare de sunete datorată timbrului vocalic al sufixului, o acomodare, deoarece este vorba, inițial, de o substituție de sunete care, apoi, a putut conduce la evoluții, probabil în ordinea indicată de D. Pușchilă (mai întîi în silaba pro tonică, apoi în cea precedentă). Pentru *pemintean* autorul pleacă de la forma de plural oferind același tip de explicație. Dacă se urmărește vorbitorul, e nevoie să se țină seamă în primul rînd de paradigmele coagulate în jurul celei mai puternice și reprezentative forme, baza de la care vorbitorul pleacă fiind forma de singular; (în conștiința vorbitorului, pluralitatea reprezintă **un** element). Astfel de forme reprezintă, foarte probabil, pluralele inițiale, rezultate din alipirea desinenței de plural la forma de singular, asimilația petrecîndu-se apoi, și nu în avans, ca și cum

³⁵⁶Probabil că multe pronunții ale românilor de la sudul Dunării indică forța influenței străine asupra acelor dialecte (aromânii au devenit iotacizanți precum grecii — și nu numai cu elementele de origine grecească —, au împrumutat o serie de sunete dificil sau imposibil de articulat de către dacoromâni etc.). Apoi, românii erau cei bilingvi, și este știut că, în asemenea situații, bilingvii sînt cei susceptibili de a fi asimilați (parțial sau total).

vorbitorul ar avea în minte desinența de plural (cf. forme de G.-D. din vrom. precum *caseei, lumiei*). Situații ar putea ilustra că, cel puțin în unele cazuri (cum ar fi în acesta), nu se poate vorbi despre o relație de interdeterminare hotărâtoare între componentele sonore ale unui cuvânt, ea singulară de natură să inducă evoluția fonetică a acestuia. Forma din CB, spre exemplu, arată tocmai forța voinței vorbitorului care, în ciuda tendințelor organelor articulatorii (spre comoditate, spre echilibru și armonie în distribuirea mișcărilor articulatorii) poate acorda prioritate anumitor mișcări articulatorii, dacă apar impulsuri și/sau motivații în acest sens. Pluralele *săgete*, care apare la Moxa, 149^r, text cu numeroase forme hiperliterare, *sîmbăte* (CV, 82/9), unde morfemul de plural nu și-a exercitat acțiunea asimilatoare³⁵⁷, *cuvîntele* (Ps.H., 25^v, 26^v), *cuvînte* (Ps.H., 30), *cuvîntele mele* (Ps.H., 42^v)³⁵⁸ pot fi citate în același sens.

4.2.2.2. Împrumutul vsl. *valiti* a trecut firesc la *-văli* (în *învăli*), după care a avut loc falsa regresie ce a condus la forma actuală³⁵⁹. Forma etimologică apare atestată la T. Papahagi³⁶⁰, *învălit* (p. 85), unde, pe lângă *b, r, ș, f, v, s, z, ț, dz*, urmași de velare apar, totuși, *crep, mă'mbet(ă)* (p. 46), *detori, detoresc* (XXI, p. 78), *șerpe* (XXVIII, p. 81)³⁶¹. O soartă diferită, în contextul unui etimon aproape identică și a existenței unor încercări, în unele graiuri, de impunere a formei

³⁵⁷Care, actualmente, are ca plural forma *sîmbete*, după ce în limba veche s-a înregistrat și pluralul cu „asimilație”. V. Arvinte, *St.lingv.*, *Deut.*, p. 8b, unde să dă *simbete*, care apare în BB ca reacție de tip hipercorect față de mss. 45 și 4389, în care se înregistrează *sîmbete*, respectiv *sămbetii*, ori *Zioa simbetilor* față de *sămbetii* în ambele mss.

³⁵⁸Valoarea [ă] pentru ă este certă. În acest text apar: *fblosire*, 79, *fărăcat*, 88^v și *fbrecații*, 93, *adeca*, 34, 45 etc., *va bogăți*, 41^v, *iata*, 43^v, *limba celuitoare*, 46, *apă*, 89^v, 90^v etc., *lasă!* (imperativ, 2 sg.), 31, *fbra de leage*, 30^v etc. etc.

³⁵⁹Hristea *Probleme*, p. 312-313.

³⁶⁰În *Cercetări în Munții Apuseni*, GS, II p. 22-85.

³⁶¹Consemnate de Al. Rosetti, în *Lettres roumaines de la fin du XVIe et du début de XVIIe siècle tirées des archives de Bistritza*, în GS, II, p. 187-254, nr. 1, p. 231 și partea a doua a studiului, în GS, III, p. 12-46.

hipercorecte, se constată în *să vedesc*, pentru *să vădesc* (vsl. *vaditi*)³⁶², semnalat de O. Densusianu, la Varlaam.

4.2.2.3. Tot aici trebuie avută în vedere o formă precum *peun*, cu trei ocurențe într-un text cules de T. Dinu³⁶³, și avînd vocală palatală nemotivată sub aspect etimologic³⁶⁴. De altfel, în acest text apar cu consecvență forme de acest tip: *beut*, *crepa*, *peta*, alături de *Brășov*, *fărmeca*, *hătar*, *învăli*, *năroi*, *năcaz*, *năsîp*, *păreche*, *spăria* (p. 109).

4.2.2.4. Mai curioase apar formele consemnate în ALR, I, h. 34 (*bărbie*), pct. 874 *berbi—e*, 988 *berg'i—e, g'— eși* și 375 *berd'i—e* care, pe lîngă caracteristicile ariilor respective, prezintă în comun o regresivă *ă* (< *a*) > *e*. În același sens merge și răspunsul consemnat în ALR, I, II, h. 237 (*împac pe copil—cînd plînge*) în pct. 856 *îl mîngăi să-l mpeč*, cu labială urmată de vocală palatală pentru velară, caz semnalat în același volum, h. 74 (*curg lacrimile*) unde, în pct. 856 apare *pîreie pe obraz în žos*³⁶⁵. Deși în toate formele menționate sunetul vizat aici se află urmat de o palatală, explicația prin asimilație ar fi forțată deoarece ar fi la fel de extremă ca și motivația care ar susține că fonetismele înregistrate sînt izolate la maximum, adică nu au fost produse decît de respectivii informatori și numai în prezența anchetatorului. Vocala palatală după labială indică o schimbare, efect al unui efort conștient, nu neapărat consecvent, și negeneralizat³⁶⁶. Ultimele două cazuri, singurele atestări scrise în acest grup de exemple, prezintă *e* căci regresivă se produce de la *ă*.

4.2.2.5. Cazuri de hipercorectitudine apar în *mena jupenul[u]i*, scris pe verso-ul unui document gorjean datat 1576 (DRB, 1), sau *miinile*³⁶⁷. Fie grafii, fie pronunții, acestea rămîn forme hipercorecte. În același sens ar fi de menționat sintagma *metrice metriculată*, semnalată

³⁶²CADE, p. 1396, Scriban, p. 973.

³⁶³În *Graiul din Țara Oltului*, GS, I, textul X, p. 120.

³⁶⁴V. Scriban sv, CADE sv, unde I.A. Candrea trimite la lat. *pavonem*, însă avînd în vedere un intermediar slav.

³⁶⁵V. și „toate *pîreiele*”, la Neculce (p. 45).

³⁶⁶De fapt în asta constă slăbiciunea acestui tip de acțiune și nereușita sa cînd apare în anumite contexte în care baza de articulație îl tratează ca incomod.

³⁶⁷Care apare în jud. Dolj (v. GN I, p. 77).

în jud. Gorj³⁶⁸, față cu *De mătrice* („titlul” unui descîntec, în Romanai, p. 138) și *mătrice mătrăgună* (în Olt)³⁶⁹.

4.2.2.6. Un alt exemplu îl constituie cuvîntul *spintec* (lat. **expantico*), pe care M. Sala³⁷⁰ îl consideră, sub aspect fonetic, rezultat al asimilării *ǎ-i > i-i*. Dr. *pîntece*, precum și ar. *pîntec* (< lat. *panticem*) semnalează în mod limpede forma spre care s-a produs evoluția de la latină și în acest caz³⁷¹. Ar trebui acceptat, însă, că modificarea în discuție nu este rezultat al unei asimilații, ci al unui proces conștient. În acest caz, deși relația etimologică cu *pîntec* trebuie să fi fost evidentă, este posibil ca reacția să nu fi avut neapărat în vedere o evitare a vocalei velare, ci, mai curînd, o necesară diferențiere de acesta. Oarecum asemănătoare este situația pentru urmașul lat. *grandinem*, care trebuie să fi evoluat spre forma actuală printr-o etapă **grîndină* și care, probabil, a suferit o modificare, și în urma unei atracții dinspre *grîndă*³⁷².

Discuțînd situațiile în care apare opoziția labiale moi/labiale dure, autorii GD (p. 125-135) acceptă opinia exprimată clar de O. Nandriș (p. 18), conform căreia formele cu labiale moi (precum *merg*), din norma literară, se datorează unei reacții ce a urmat velarizării prin labiale, reacție anterioară secolului al XVI-lea, mai timpurie chiar, și resping astfel opinia lui S. Pușcariu, exprimată, printre altele în LR, I, p. 19, conform căreia velarizarea nu ar fi avut loc în asemenea cazuri, analogia împiedicînd durificarea labialei. Fiind de acord cu autorii GD, a căror opinie se întemeiază pe studiul unui material bogat și este confirmată de principiul teoretic conform căruia mai întîi începe să acționeze legea fonetică

³⁶⁸GN, p. 22.

³⁶⁹GN, p. 96, 138.

³⁷⁰În *Contributions*, p. 221 și 107.

³⁷¹Faptul este evidențiat și de A. Philippide, care presupune un **spîntec* (OR, II, p. 140). V. și Frătilă, p. 44, unde se dă o formă precum *despîntica*, ce are drept corespondent ar. *dispîntic*.

³⁷²Avem în vedere posibilitatea ca, prin apariția în limba română a elementelor de origine slavă, acest val de forme să fi produs o serie de modificări în fonetismul elementului latin, sub presiunea fonetismului slav care, nu o dată, în asemenea poziții avea un *i*. Asemenea atracții, chiar nejustificate din punct de vedere etimologic ori semantic, sînt posibile deoarece vorbitorul încadrează cuvintele mai ales pe criterii formale.

după care are loc reparația analogică³⁷³, se poate considera că analogia a acționat înainte de încheierea evoluției în cauză. Vorbitorul nu are memorie³⁷⁴, analogia producându-se cu forme contemporane lui, încă oscilante, uneori, sau care nu conțineau vocală velară dar prezentau asemănări formale cu formele velarizate putând fi încadrate de vorbitor în aceeași serie. De altfel, autorii GD arată că, probabil, procesul acesta de refacere începe de prin a doua jumătate a secolului al XV-lea³⁷⁵, când încep să aibă loc o serie de false regresii datorate contactului cu forme ale altor norme, într-un teritoriu lingvistic ce cunoștea rostirea dură a labialelor și, mai ales, are loc o circulație paralelă a formelor prezentând cele două tipuri de fonetism.

4.2.2.7. În același cadru apare și o falsă regresie precum cea operată de la substantivul *singe* (< lat. *sanguen*, *-inis*, *-em*)³⁷⁶. Dacă, pentru *sin* și *singur* s-ar putea admite un *i* păstrat (ceea ce este mai greu de admis însă o demonstrație în acest sens ar fi dificilă), *singe* reprezintă în mod cert o formă rezultată în urma unei false regresii, prin analogie cu forme precum cele mai sus citate, spre exemplu. I. Iordan consideră că *singe* reprezintă o grafie hipercorectă a moldovenilor față de norma muntenească. Din exemplele culese de I. Gheție și Al. Mareș și folosite în GD, se observă că cele mai multe forme în care apare opoziția *s* dur/*s* moale aparțin ariilor lingvistice a Moldovei și celei bănățean-hunedorene, (ceea ce indică și o anumită fărâmițare a acestora). În aceeași lucrare, în cadrul discuției privitoare la tratamentul consoanelor *s*, *z*, *dz*, *ț*, *moi/duri*, autorii consideră că pentru cuvinte precum *se*, *seu*, *sint*, nu se poate admite „că am avea a face cu fonetismele etimologice, deoarece e greu de crezut că [e] și [i] să se fi păstrat nealterate tocmai în regiunile unde durificarea lui [s], [dz], [z], [ț] s-a manifestat cu cea mai mare intensitate din secolul al XVI-lea (pe alocuri din secolul al XV-lea) pînă astăzi”³⁷⁷. Autorii arată în continuare că, în adevăr, avem a face „cu un fenomen de hipercorectitudine,

³⁷³V. p. 130, unde se arată că o serie de factori „(și înainte de toate analogia) au determinat să se restabilească rostirile etimologice”.

³⁷⁴V. Pușcariu *Morfonemul*, p. 240.

³⁷⁵Pentru exemple vezi GD, *loc.cit.*

³⁷⁶V. și Arvinte *St.lingv.*, *Ex.*, p. 13a, unde se vorbește pentru acest caz, de *hipercorectitudine* sau *hiperliterarizare*.

³⁷⁷V. GD, p. 173.

realizat fie la nivelul limbii vorbite, fie la nivelul limbii scrise³⁷⁸. Al. Rosetti (*Istoria*, p. 457)³⁷⁹ pune pe seama evoluției fonetice forme precum *sint*, *singe*, *stringe*, *singur*, *rindul*: „consoanele care au provocat procesul (*dz*, *s*, *r*) sînt articulate în partea anterioară a gurii”, în vreme ce „*ă/î* e articulat în partea medială a gurii” arătînd că modificarea articulației se datorește influenței acestor consoane.

4.2.2.8. G. Mihăilă semnalează³⁸⁰ o formă precum *șetrar* (p. 162) (< *șatră* + *ar*), care nu avea cum genera, pe calea evoluției fonetice, ori în urma unor presiuni paradigmatică, un *e*. Fie rezultat al evitării velarei din *șatră*, fie derivat „firesc” dintr-o formă cu șuierătoare muiată, *șeatră*, derivatul rămîne hipercorect.

4.2.2.9. Tc. *meșin* a suferit probabil influența normei muntenești care, de prin secolul al XVII-lea nu mai accepta decît șuierătoare muiate, altfel neputîndu-se explica înlocuirea unui sunet existent în ambele limbi, mai ales că, în acest caz nu poate fi vorba despre o evoluție fonetică.

4.2.2.10. De asemenea, *vrăjitor*, pentru care vezi Arvinte *St.lingv.*, *Ex.*, p. 10b, unde sînt date variantele *vrăjitori*, *vrăjitori*, *vrăjetori*, ce ilustrează cît se poate de bine căutările asupra timbrului șuierătoarei, sunet care, și la moldoveni, punea probleme mari dacă se ține seamă de faptul că, la Neculce apar: *sprejenindu-să* (p. 85), „au putut *sprejîni*” (p. 79), *să se sprejinească* (p. 47), *sprejîni* și *sprijîni* (v. *Glosarul* ed. cit.), *să sprejinească* (p. 385), *să sprijinească* (p. 256), „neputîndu-i *sprijeni*” (p. 260), *sprejînească* (p. 167), „nu-i putură *sprejeni*” (p. 172)³⁸¹, cuvinte unde se constată și o regresivă de la velarizarea prin *r*.

³⁷⁸ *Ibid.*

³⁷⁹ V. și Al. Rosetti, *Dr. jupîn, smîntînînă, stăpîn, stîna, stîncă*, în GS, V, p. 158-172, unde, cu referire directă la *stîncă*, și prin comparație cu forme precum *singe*, *tinăr*, se arată că *i* din *stîncă* „provine dintr’un timbru *i* anterior; așa dar, în această regiune din Ardeal timbrul *i* a fost schimbat în *i*”. (p. 172), idem, *Recherches*, p. 65. V. și A. Avram, *Nazalitatea*, p. 30.

³⁸⁰ În Mihăilă *Dicționar*.

³⁸¹ Cf. și *șeruitoriu* care, nu întîmplător, apare la Dosoftei (Pușchilă, p. 86). Este posibil ca, la un moment dat să coexiste toate tipurile de fonetisme, și ele nu dispar ușor, încît să se poată stabili care era coerența interioară a normei, cel puțin la nivel grafic,

4.2.2.11. Cu un *i* nejustificat din punct de vedere etimologic sînt și cuvinte precum *simbătă*³⁸², *simburi*, *sint*, *sirgui*, atestate în BB³⁸³, ori *sirbi*³⁸⁴ pentru *sîrbi*, care trebuie interpretat în același fel³⁸⁵. La Neculce apar „că nu-*i* *sirgue* cu istovul banilor” (p. 327), dar *de sirgu* (p. 52, 97), însă *de sirgu* (p. 220, 254), *sirguală* (p. 368) apoi, alături de *sirbi* (p. 384), *sîrbimea* (p. 204), *sîrbii* (p. 237), „capetele *sîrbimei*” (p. 110), *a sîrbilor* (p. 246), „Alexandru *Sîrbul*” (p. 385), apar: *sirbu* (p. 14, 338), *sirbi* (p. 229, 251, 297), *sirghi* (p. 103), *sirboaică* (p. 14), „carte *sirbască*” (p. 14), *sirbime* (p. 254), *sirbește* (p. 309). Pentru o situație ca

considerate împreună. Or, de aici se face selecția, uneori fără eliminarea fermă a celorlalte fonetisme, ori fără achiziționarea unor deprinderi ferme și consecvent aplicate. Astfel de forme demonstrează că amestecul de forme, în general, este dat și de reacțiile la interacțiunile dintre două norme, căutările acestora nefiind doar simple evoluții fonetice. Un alt element este inegalitatea evoluțiilor din graiuri, coexistența diferitelor stadii, în cadrul aceleiași sistem, fapte ce pot fi ilustrate și cu ajutorul textelor vechi. Pentru jocul [e]/[i], vezi Philippide *Principii*, p. 22-23.

³⁸²Cu numeroase atestări (v. și Arvinte *St.lingv.*, *Ex.*, p. 13a, *Lev.*, p. 6a, *Num.*, p. 5a), dar în PO apar forme cu velară (234/2, 285/22).

³⁸³V. Arvinte *St.lingv.*: pentru primul exemplu *Ex.*, p. 13a, unde forma este analizată ca reacție la velarizarea prin *s*, și *Num.*, p. 15a, pentru al doilea exemplu, *Lev.*, p. 6a, tot cu explicația de mai sus (dată și pentru *sîntu*, *Lev.*, p. 56); pentru ultimul exemplu *Gen.*, p. 62b, formă hipercorectă din magh. *szoróz*, dar v. și Al. Gafton, *Rom. sîrg*, în AUI, XLIII (1997), p. 270-272, unde se propune o altă etimologie; chiar și așa însă, forma în cauză rămîne hipercorectă. V. și BDLR, p. 139, 311. Ca reacție la velarizarea prin *s* apar destul de multe forme: *segeată* și *segetele* (Moxa, 62^v, 69^f și 127ⁿ), alături de *săgetele* (Moxa, 146^f), *sigeată* (Neculce, 254) apoi *selășlui*, alături de *sălășlui*, semnalate de D. Pușchilă și explicate prin „falsă analogie” cu *însătat-înselat*.

³⁸⁴Care apare în DMR, CXIII, 1593, Maramureș, text în care apare și forma *rindui* (atestat și în Suceava —v. BDLR, p. 152). Considerăm că *sirbi* este precum **pîlc*, ori **tîrg*, existența sa atestînd ipoteza că, o dată deprins mecanismul de către vorbitor acesta îl folosește în toate contextele în care crede că poate și trebuie să-l aplice. V. și BDLR, p. 139, pentru *sîrb*, atestat la Suceava, în 1601.

³⁸⁵V. și forme precum *sirmă* < tc. *syрма* (CADE, dar v. și Scriban, unde se are în vedere o etimologie multiplă) (Neculce, 28), *lăscaie* (Br.V, M, Gr.)/ *lescaie* (RP) și *lețcaie* (S), la S. Pușcariu, *st. cit.*, p. 408, pentru care CADE, sv., trimite la pol. *lacki*, apoi ALR, II, h 185 (*Flăcău la însurat*), unde în pct. 538 se răspunde cu *flecău*, *flecăi*, precum și forme care apar în *Lettres roumaines, sinătate, sint, simt, osindit, osindi* (GS, II), și *sirbi, sintu, sinătoș* (GS, III).

aceea în care apare în etimonul slav, succesiunea *рѣ* ar fi de amintit cuvîntul *mîrșav*,³⁸⁶ care prezintă și o variantă învechită și regională *merșav*. Este de presupus că avem a face, și în acest caz, cu o formă hipercorectă care atestă, mai întîi, imposibilitatea de a pronunța sunetul slav³⁸⁷, apoi evitarea vocalei velare.

4.2.2.12. Aceeași regresiune, nejustificată de etimon, și care indică o tendință, apare în „I-prășim cu *sepăle*”, în jud. Gorj³⁸⁸.

4.2.2.13. Tot astfel trebuie tratate formele semnalate de D. Pușchilă (*st.cit.*, p. 26): *zemisli*, *zimisli*, *era zimislit*, care apar și la Moxa (v. 35^f). Cuvîntul are ca etimon vsl. *zamysliti*³⁸⁹, forma actuală, *zămisli* — rar înregistrat în uzul curent de altfel —, corespunzînd etimonului.

4.2.2.14. Cuvinte precum *mazil* și *a mazili* apar la Ion Neculce atît cu spiranta urmată de vocală velară, cît și de vocală palatală. Nu vom oferi decît cîteva exemple subliniind predominarea formelor cu *î*: *mazil* (55, 152, 164), *mazili* (p. 83), *mazilie* (p. 20), *a fi mazilit* (p. 20), *au mazilit* (p. 40, 42, 46, 93), *mazilia* (p. 41, 69), *să mazilească* (p. 65), *să mazili* (p. 195), alături de *mazîl* (p. 41, 43, 47, 58, 141, 181, 190, 208), *mazîli* (p. 41, 77, 110, 185, 193), *mazîlii* (p. 186), *mazîlimea* (p. 75,

³⁸⁶În DLR, tomul VI, fascicula a 10-a și a 11-a, *mîrleală-morsă*¹, p. 723. Pentru etimologie v. DER, sv, Scriban, sv.

³⁸⁷Bărbulescu *Fonetica*, Avram *Nazalitatea*.

³⁸⁸V. Frățilă, p. 45. Un fonetism precum *Schinteia* (toponim care apare la Neculce, p. 211 și pe care I. Jordan îl pune pe seama unui presupus copist muntean) ar putea fi considerat ca provenit din falsă regresiune. În CADE se trimite la lat. *scintilla* și se menționează „cu fonetism nelămurit”. Ciorănescu pleacă tot de la această formă, însă cu precizarea „por mediación de una forma hipotética **scantilla*” explicată prin analogie cu *excandere*. Dacă se pornește de la acest etimon (care este de acceptat), se observă că forma din Neculce urmează unei hiperregresiuni, false deoarece fonetismul este *k'* (pentru *k*) și nu *ê*. De altfel, pe cît se poate, această formă hipercorectă confirmă etimologia lui Ciorănescu, dată după Pușcariu, Philippide, Pascu, Graur. Interesant pare a fi și jocul *Drăghiciu / Drăgîciu* (Neculce, p. 38) întrucît pune în discuție aceeași pereche, oclusiva velară cu variantele muiată și dură. Acest lucru se observă și în forma moldovenească a verbului *a ghici*, care este *a gîci*, la fel substantivul (din păcate nu avem o etimologie a acestor forme), precum și în geruzii de tipul *fugind*, unde se opune un sunet dur un altuia perceput ca muiat.

³⁸⁹CADE sv, Scriban, 1430b.

129, 179, 180), *mazîlia* (69, 126), *să mazîlească* (p. 181), *au mazilit* (p. 43) etc. Situația aceasta este, din punct de vedere etimologic, identică cu aceea din cazul *meșină*.

4.2.2.15. Următorul exemplu este sugestiv întrucît relevă un alt aspect al fenomenului în discuție. G. Ivănescu arătase, subliniind o caracteristică a oricărei evoluții fonetice, că, pentru palatalizarea labiodentalelor, spre exemplu, rezultatul direct al evoluției *f* + — este *h'*, în vreme ce *ș*, din Moldova de nord, reprezintă rezultatul unui alt fenomen fonetic. Tot astfel, evoluția *á* + *n*, are ca rezultat direct **ă*, iar *î* provine nemijlocit din acesta și nu din *á* + *n*. De aceea, un *i* care ar apărea aici decurge din *î* și nu mai necesită o relație cu primitivul, ori cu o altă etapă a lanțului evolutiv. S. Pușcariu semnalează³⁹⁰ o formă hipercorectă în *zinca* apărută „prin hiperurbanism” de la dim. *zînca* din *zîná*³⁹¹. În ms. 45 apar variante hipercorecte de acest tip³⁹², autorul studiului de limbă arătînd că astfel de forme sînt caracteristice textelor moldovenești dar, acest tip de înlocuire conștientă, nejustificată de etimon, se întîlnea și în texte aparținînd altor graiuri, în care a avut loc velarizarea prin spirante și africcate³⁹³. Mai este de remarcat faptul că, foarte probabil, forma cu fonetism *e* este rezultatul direct al regresiunii, de regulă fenomenul petrecîndu-se pe axa localizării cu păstrarea aperturii, formele cu *i* datorîndu-se, poate, jocului *e/i*.

4.2.2.16. Textele vechi prezintă alternanțe pentru *nădejde* (< vsl. *nadezda*)³⁹⁴ și derivatele sale. Astfel, apar *nedejduitor*³⁹⁵, *nedejde* (în Legi, unde forma este mereu prezentă în textul moldovenesc), *nădeajde* alături de *nedejde*, semnalate de D. Pușchilă (în *st.cit.*). CS prezintă doar forme cu *nă-*, iar Ps.H forme precum < *vorb nedejdi* (2), *nedejdiți* (3), *nedejdi* (3), *nedejde* (10) etc. — tot în acest text apar și *nepusti*, *săgeatele* (12) —, de asemenea, Lit.Cor. prezintă numeroase forme cu

³⁹⁰În *Pe marginea cărților III*, în DR VI, la p. 526.

³⁹¹V. LR I, p. 298, unde se oferă acest exemplu.

³⁹²V. Arvinte *St.lingv.*, *Gen.*, p. 63a.

³⁹³V. și bibliografia dată acolo de autorul *Studiului lingvistic*.

³⁹⁴CADE, sv, Scriban, sv.

³⁹⁵IZ, doc. 56, pe la 1592, seliștea Cîndești.

ne-. La I. Neculce apar *nedejde* (p. 34, 35, 209, 361), dar și *nădejde* (p. 287), *nădejduind* (p. 361). Situația este similară în *necaz* care provine din bg. *năkaz* < vsl. *nakazati*. Dat fiind etimonul, este limpede că acesta nu avea cum să genereze un reflex *e*, evoluția mergând conform regulilor de adaptare fonetică ale limbii române, spre vocală velară. Este de remarcat că nu se pot atribui aceste modificări unor arii compacte, fenomenul înregistrându-se în mai multe zone aparținând unor dialecte literare diferite. *Nedejde* înregistrează două ocurențe (mînăstirea Moldovița, 1592), *nescut* apare în Bucovina, unde se întîlnește și *fecut*³⁹⁶.

4.2.2.17. Conținînd o vocală palatală, după toate aparențele, nejustificată din punct de vedere etimologic și apărută în urma unui raționament analogic greșit, par a fi și formele sub care apare substantivul *stăpîn* în unele texte vechi. La Loga apare o formă precum *stepînióre* (p. 81), unde se observă ușor (mai ales dacă se ține seamă de faptul că etimologiile oferite pentru *stăpîn* — nici una certă — apar după Loga) că autorul opera constant asemenea substituții³⁹⁷.

4.2.2.18. Un alt caz este cel al actualului *lingoare*, înregistrat în textele vechi cu velară (v. de exemplu, CV 2^v/11, ori Ev.Sib. 26^f_s), unde

³⁹⁶Al. Rosetti, *Dări de seamă*, în GS, II, p. 167-179, unde se dau formele după *Documente românești din arhivele Bistriței*, publ. N. Iorga. Pentru *ne-* > *nă-* v. și Al. Graur, *Etimologii românești*, București, 1963, p. 27-30, unde se iau în discuție mai multe tipuri de contexte și de situații, relația cu etimonul nefiind clară în fiecare caz. Cu toate acestea, s-ar putea avansa ipoteza, valabilă cel puțin pentru unele dintre cazurile prezentate acolo, că există posibilitatea ca etimologia populară să exercite anumite presiuni care pot duce la apariția de forme hipercorecte. Existența sensului ar putea fi în destule cazuri o forță destul de puternică, dacă este sprijinită de paradigma spre care s-ar îndrepta astfel cuvîntul și dacă nu i se opune propria paradigmă.

³⁹⁷Textul acestei *Gramatici* înregistrează constant forme precum: *nesevîrșit* (p. 56) < *sûvrûșiti* (v. Scriban 1063b, CADE, 1106b) care nu putea nicicum genera o formă avînd *e*. De altfel, *sevîrși* apare și în BB, (v. Arvinte *St.lingv.*, *Deut.*, p. 8b), față de *săvîrși* din mss. 45 și 4389. Am aminti că lucrările de gramatică (mai ales cele normative) ar trebui creditate ca avînd un grad ridicat de control din partea autorilor, mai mult poate, decît orice alt text. În acest context este dificil de judecat o grafie precum „Propoziția cu *cum* represintă **subiectul** (...)” (s.a.), în K. Schmidt, O. Gehlen, V. Thumser, *Sintaxa limbei latine*, în traducerea lui Lazăr Vicol, Cernăuți 1897, p. 96.

apare *lângore*. Forma cu palatală constituie rezultatul unei false regresii de la cea atestată în textele vechi și provenind din lat. *languor*, care a suferit una dintre cele mai vechi evoluții fonetice românești, o evoluție bine fixată apoi de limba română. Ar putea fi aici locul unor precizări asupra formei *lungoare*, la a cărei apariție fenomenul etimologiei populare a putut avea o contribuție. Cu toate acestea, este probabil ca jocul *u/i* să fi avut o anumită contribuție la apariția acestei forme. Observînd că ariile cuvîntului *lungoare* sînt destul de compacte și cuprind puncte din toate segmentele dacoromânei, Gr. Rusu arată³⁹⁸ că este greu de lăsat evoluția *lingoare* > *lungoare* doar pe seama explicației prin etimologie populară. Cealaltă cauză ar fi asimilația. Într-adevăr, este foarte probabil ca motivația semantică să fi apărut abia după, sau împreună cu, producerea mutației fonetice. Totodată, *lingoare*, care formează arie în Dobrogea, Muntenia de sud-vest și sud-vestul Transilvaniei, la aromâni, în centrul Moldovei și în Maramureș, adică în zone independente unele de celelalte, rămîne neexplicat dacă nu se ia în seamă explicația prin hipercorectitudine.

4.2.2.19. La p. 12 a *lucr.cit.*, J. Byck și Al. Graur arată că formele *strimț* și *sprinceană* provin din pluralele respective, și consideră că tot astfel s-ar putea explica și *fringhie*, *tinăr*, deși au în vedere și posibilitatea păstrării dialectale a acestor forme, mai puțin pentru *sprinceană*. În aceste situații se vede destul de bine că este vorba despre alte fenomene deoarece *i* din *sprinceană* nu este cerut de africata următoare, cum nici în *strimți* nu poate fi vorba despre o diferențiere față de singular, autorii înșiși arătînd că astfel de diferențieri sînt prea mari, iar limba nu le provoacă³⁹⁹. Evoluțiile din limbă nu se referă doar la sunete, afectate fiind și formele, tiparele paradigmelor. Glisările care se petrec în limbă pot conduce la înnoirea propensiunilor articulatorii, la trecerea de la un set de deprinderi articulatorii la altul. Toate acestea constituie, din punct de vedere al unui stadiu de limbă, dezechilibre ale sistemului. Provocate în urma unor evoluții istorice, ele își găsesc tot

³⁹⁸V. Rusu *Termeni*.

³⁹⁹Pentru distribuția în teren a lui *sprinceană*, v ALR, I, h. 21.

astfel rezolvările, chiar dacă uneori acestea nu înseamnă revenirea la tipul de echilibru anterior.

4.2.2.20. O. Densusianu constată la Varlaam o serie de forme precum *a grei* pentru *a grăi* (< srb. *grajati*),⁴⁰⁰ *resturnare* (< *răs+turna*, unde *răs-* < vsl. *ras-*, CADE sv.), *respîndi* (< vsl. *rasponditi*),⁴⁰¹ *hrenește*, *hrenim* (Ev. Sib. 13^r și 103^r, formă care are ca etimon vsl. *hraniti*, CADE sv), *redăcină* (lat.< *radecina*), *stremutare* (< lat. **extramutare*)⁴⁰², *rrevnitori*, *rrevnitoriu* (cv, 15^f/15 și 19^f/10-11, ps.S 290⁵, 290₂₄), *revni* (Ps.S 66¹⁴, 67⁹), *revnire* (Ps.S 132⁶), (< vsl. *rivinovati*)⁴⁰³. Deși este vorba despre elemente împrumutate, dar și moștenite, care provin din diferite etimoane — contexte deosebite —, se observă identitatea de tratament la care acestea sînt supuse. Formele acestea indică o anumită tendință,⁴⁰⁴ datorată factorului conștient. Tendința în discuție se conjugă cu faptul că vorbitorul poate fi conștient de existența unei posibilități de a exagera spre velară, ceea ce are ca rezultat o serie de regresii în sens invers.

4.2.2.21. Tot aici își are locul și un cuvînt precum *crîng* (< vsl. *kragŭ*)⁴⁰⁵, semnalat de E. Petrovici în Scărișoara (jud. Alba) sub forma *cringuri*, *cringului*, *cringul*, *cringurile* (EPI, p. 44, 45, 47-49)⁴⁰⁶, Dacă fonetismul acesta nu constituie rezultatul vreunei influențe germane (*hrinc*), ceea ce nu este de neimaginat, am putea avea a face cu o falsă regresie.

4.2.2.22. Rom. *lacrimă* provine din lat. *lacrima* (CDDE sv) și cunoaște forme cu velară după *-r-*: *lacrimă*, *a lăcră(i)ma* (v. discuția în Densusianu *Istoria*, II, p. 20 și 56, 99, la *e > ă* după cons. +r). Este de

⁴⁰⁰CADE sv., de asemenea la Scriban, p. 1393.

⁴⁰¹CADE, Scriban sv.

⁴⁰²V. și Loga, p. 64, 129, 130.

⁴⁰³Scriban, 1132b, CADE sv.

⁴⁰⁴V. și O. Densusianu, *Opere III*, p. 38 și urm.

⁴⁰⁵V. CADE, Scriban, trdw, der sv., Rosetti *Istoria*, p. 288, apoi Viciu *Glosar*, p. 98 care atestă și forma cu *î*: „crânc”.

⁴⁰⁶V. și *Contribuții la studiul rotacismului*, în SDT, p. 25-36, la p. 28, de asemenea, BD, p. 51. Același cuvînt se află semnalat și în Arvinte *St.lingv.*, *Deut.*, p. 35a, sub forma *crîng*, tot cu sensul ‘vatra satului’, ‘fanum’. Sensul de aici al lui *crîng* este ‘cătun’.

remarcat că textele vechi prezintă mai ales forme cu velară: *lacrămi* și *lăcremată* (Ps.S 108⁸, 165¹², respectiv 165³⁶⁻³⁷), *lacrămă* (CS 18^v/14, 19^v/7, 24^f/10 etc.), *lăcrimoasă* (Ps.S 16537), *lacrime*, *lacrămi* (CV 9^v/10-10^f/1, 11^v/7, CS 6^v/1, 63^f/12, 109^f/14, în CS predomină astfel de forme). Forme precum *lacră(i)mi* și *lacrămile* conțin un context de natură să inducă apariția palatalei și după *-r-*, și care indică aici lipsa unei relații de acest fel (între vocala palatală și timbrul lui *r*). *Lăcremată* indică o tendință spre vocalală palatală, împlinită tocmai prin crearea, forțată, a unei astfel de relații. S-ar putea avea în vedere și o scădere treptată în paradigmă a forței velarei, situație în care lucrurile ar putea fi imaginate astfel: de la forma latină se ajunge la cea cu *i* pentru substantiv, și cu *ă* pentru verb, (*lacre-* este după *lacră-* și nu după *lacri-*, care trece la *lacri-*, *lacră-*), ceea ce înseamnă că *lăcrimă*, *lăcrimi*, și *lăcrămă*, *lăcrăméz* trec la *lăcrămă*, *lăcrămi* iar *lăcrimez* > *lăcrimă*; de aici, pasul spre *lăcrimă*, *lacrimi* este simplu, fonetismul formei de singular fiind întărit de cel al formei de plural.

4.2.2.23. O discuție aparte merită formele verbului *a ridica* pentru care, în lucrarea de față, se va lua în considerare ca etimon, lat. *eradico,-are*⁴⁰⁷. Pentru acest cuvânt, textele vechi prezintă atât forme cu velare cât și forme cu palatale, primele avînd o pondere mai mare. Forme cu velară apar în CV, Ps.Cor., la Moxa, în Lit.Cor., Ps.H, în unele texte neliterare⁴⁰⁸. Forme cu vocală palatală se înregistrează în DRB, 51, 1619, București, în cancelaria lui Moghilă Vv., Domnul Țării Românești, unde apar forme cu *i* (în textele emise de aici apar des astfel de forme), apoi cu *e*: *redica*, *redicară*, Ev.Sib., 117^f și 61^v, etc. Alături de influența unui factor favorizant, cum este cel reprezentat de contextul fonetic, apariția formelor cu palatală poate fi considerată drept rezultat al unei false regresii, impunerea formei cu *ri-*

⁴⁰⁷V. CADE SV, Scriban 1129b-1130a, dar v. și Diculescu, p. 600-601, unde se încearcă, cu slabe rezultate, promovarea etimonului **erectiare*.

⁴⁰⁸Spre exemplu *au rădicat pără*, în DRB, 116,1626, f.l. dar emis, probabil, din cancelaria lui Alexandru Voievod, Domnul Țării Românești.

datorându-se faptului că regresiunea s-a petrecut dinspre forme cu *rî*⁴⁰⁹. S-ar putea aprecia că evoluția a fost următoarea: *eradico* > *rădicu* > *rīdic(u)*, după care, prin falsă regresiune, favorizată de *-i-*, se ajunge la forma actuală. Forma cu *re-* ar putea reprezenta fie o altă căutare, dinspre forme cu *ri-*, așadar o tratare a fonetismului ca și cum s-ar datora jocului *e/i*, fie o regresiune dinspre *ră-*, caz în care s-ar datora urmării unui model de tip *crepă*. Aceeași discuție poate fi purtată și asupra formei *ridiche* (< lat. *radicula*), precum și asupra formei *rinichi* (< lat. *reniculus*) — în acest caz, și cu confirmarea evoluției *renuculus* > *rărunchi*⁴¹⁰.

4.2.2.24. Tot prin hiperregresiune apar și actualele *risipi*⁴¹¹ (< vsl. *rasypati*, Scriban, sv) și *nisip* (< vsl. *nasīpŭ*, CADE, sv), al căror *a* din etimon, după ce suferă închiderea în româna veche, este trecut la *i*, firește, și sub influența contextului fonetic care, foarte probabil, mai degrabă hotărăște gradul de deschidere decât determină producerea modificării⁴¹².

4.2.2.25. Un posibil exemplu de reacție la fonetismele altei norme, prin care se adoptă sunete respinse în alte contexte și se instituie o caracteristică a normei, apare în situațiile în care se înfilnește vocală

⁴⁰⁹V. Arvinte *St.lingv.*, *Gen.*, 64a-65a. V. și Rosetti *Istoria*, p. 484, unde se consideră că evoluția acestei forme este similară și comparabilă cu aceea din *inel* < *īnel*, opinie cu care nu putem fi de acord decât sub aspectul „direcției” pe care au preferat-o vorbitorii. Sub acest aspect, în ambele cazuri apare tendința — sprijinită și pe timbrul vocalei din silaba următoare — către vocala anterioară. În rest, avem a face cu contexte fonetice diferite (și sub aspect etimologic), vibranta prezentînd o mai mică forță de a păstra (și de a genera) o velară, decât un *á+n*, care, el însuși, devine *î*. V. Arvinte *St.lingv.*, *Ex.*, unde *ridică* este considerat de către autor „reacție exagerată” care „determină apariția formelor hiperliterare sau hipercorecte” (p. 14).

⁴¹⁰V. Arvinte *St.lingv.*, *Ex.*, p. 30a, unde se arată că prima formă este caracteristică variantei sudice a dialectului dacoromân, în vreme ce a doua constituie o particularitate nordică, diferențierea aceasta urcînd pînă în latina populară. Aceste ultime două forme, puternic influențate în evoluția lor de contextul fonetic, conțin în etimon o vocală palatală care însă a suferit influența velarizantă a vibrantei.

⁴¹¹La Neculce apar doar forme cu velare (*rāsīpi*).

⁴¹²V. Scriban, sv; Densusianu *Limba română*, p. 35, care consideră că *nisip*, este doar rezultat al unei asimilații.

velară după oclusiva dentală sonoră, vocală nejustificată din punct de vedere etimologic. Sub aspectul jocului velar/palatal, cazul acesta este invers, constituind un exemplu tipic de reacție la fonetismele unei alte norme⁴¹³. Forme precum *dănăoară* (DRB, 9, 1605 Roman, 33, 1615, Petroșani, 113, 1625, Suceava, 124, 1628, Rădăuți, IZ, doc. 18, 1634, Iași etc.) *dîncolo*, *dă* pentru *de*, *dîn* pentru *din* (GS, V, C III), *dășteptat*, *dăloc* (GS, V, CV), *dăstui* (GS, V, CXVIII), *dăosibesc* (GS, V, CXXVI), *dăgiaba* (GS, V, CXXVII), *dășpoiată*, (GS, V, XXXVIII), de asemenea, GD, p. 147, constituie reacții pornite de la nevelarizanți. Aceste fonetisme de dătoresc reacției față de închiderea lui *e* la *i*, precum în *de* > *di*, *pe* > *pi*⁴¹⁴. Prezența formelor cu astfel de fonetisme și în textele moldovenești constituie, în opinia noastră, proba nu doar a contactelor care se produceau între cele două tipuri de graiuri, ci și a disponibilității de a imita pe care o avea graiul moldovenesc, ai cărui vorbitori aveau conștiința că o serie de particularități ale graiului lor, printre care și această închidere a lui *-e*, sînt diferite de cele ale celorlalți români. Apoi, sunetul acesta velar era în consens cu tendințele prezente într-un grai velarizant. Faptul că pronunția nu s-a impus (la o scară redusă și antrenînd mai puține elemente lexicale, situația există și astăzi) se poate datora mai cu seamă la aceea că fenomenul nu a cuprins masa de vorbitori, ci doar pe unii dintre acei care aveau contacte mai intense cu vorbitorii normei sudice.

4.2.2.26.1. O altă categorie de cuvinte care este probabil să fi suferit falsa regresie, cuprinzînd atît forme ce conțin vocale palatale păstrate, cît și „refăcute”, se exemplifică prin unele verbe de conjugarea a IV-a precum: *a amărî*, *a oborî*, *a ocărî*, *a omorî*, *a urî*. Este posibil ca aici să se fi înregistrat regresieuna *rî* > *ri* pe modelul altor verbe precum

⁴¹³Cf. și exemplele, din PO, care prezintă *pentru* 1/7, 9/1, 10/10, etc., *pintru* 281/26, 295/4, *păntru* 301/22.

⁴¹⁴V. și Magdalena Vulpe, *Prepozițiile de și pe în graiurile dacoromâne*, în ALIL, t. XXX (1985), p. 151-165. Pentru situația din BB, vezi Arvinte *St.lingv.*, *Gen.*, p. 63b-64a, *Ex.*, p. 14a, *Lev.*, p. 6a, unde, după enumerarea unui număr mare de exemple, se arată că formele acestea trebuie puse pe seama copistului muntean Dimitrie din Cîmpulung.

a acoperi, a curăți, a muri etc., operându-se, astfel, încadrarea lor într-o serie. Urmărind modul în care se repartizează formele în textele vechi se constată că, în PO, apar forme cu velară *a urî* (178/12), *urăsc* (240/3, 244/12), la fel în Ps.Cor., *urăsc* (61^v, 293^f), *a urî* (55^r etc.). În Ps.H apar *urît* (9v), *va urri* (50), *uriră* (91), iar în Ps.S formele și derivatele verbului apar cu ambele fonetisme, cu o vizibilă predominare a situațiilor în care se înregistrează vocale palatale: *urăști* (112₃₄), *urrește* (100₂₅), *urrimu-i* (83₃₂), *uriși* (6⁷, 97⁵), *uritu* (83¹³, 133² etc.), *urire* (290⁹), *uritul* (43⁶). În CB se înregistrează doar câteva forme cu palatală: *uriți* (324/15), *uri-va* (427/20), dar *urîți-vă* (255/8), la Moxa apărînd *uri* (112^r), dar și *urît* (40^v)⁴¹⁵. G. Mihăilă înregistrează în *Dicționar pers. Urita*, în Moldova, dar și *Urîtă*, *Urîta*, alături de *Uriti*, tot acolo. Precizăm că, în opinia noastră, lecțiunea *Mareni[i] și Urîti[i]* pentru *МАРЕНИ И ВРЫТИ*, ar trebui emendată, slova *ы* cerînd, mai degrabă, lecțiunea *i*.

4.2.2.26.2. O situație oscilantă se întîlnește și în cazul celorlalte verbe amintite: *amări-se, amări-se, se amări-se* (CS 66^v/4, 13; 66^v/11 și 66^v/9), *amăriia* (CB 82/7), *amărit-au* (CB 73/19), *amări-vor* (CB 63/3), *amări-se* (CB 457/16), *amărire* (CB 73/19); *amări* (Ps.S 83²), *amăriră-me* (Ps.S 314¹⁴), *amăriră* (Ps.S 156₃₇ etc.), *amărrit* (72⁷), *bori* (CS 61^v/2, 15), *izvorri-va* (CV 63^r/5), *obori* (Moxa 14^v, 19^v, 24^v), *oboriia*, dar și *oboriia* (Moxa 101^{r416}, respectiv 149^v), *oborriră* (Ps.H 62), *oborriși-i* (Ps.H 63), *oborriși* (Ps.H 47), *oborri* Ps.H 91), *oborriși* (Ps.S 107₃₉₋₄₀ etc.), *se oborriră* (Ps.S 143₂₃₋₂₄), *oborît-au* (Ps.S 334₂₄), *oborri-veri* (Ps.S 292₂₁), *oborî-vei* (Ps.S 292₂₁), *vei oborî* (Ps.S 322₂₆), *a oborri* (Ps.S 225_{27, 29}), *ocări*⁴¹⁷ (Ps.Cor. 152^r, și în toate formele și derivatele), *ocăriia* (Moxa 7^r), la fel și în CB (310/2), *ocăriți* (CB

⁴¹⁵ Chiar luînd în considerare paradigmele, alăturarea acestor forme poate indica dificultatea unor astfel de judecăți din perspectiva evoluției strict fonetice.

⁴¹⁶ Text în care apare și *sfarime* (Moxa 112^r).

⁴¹⁷ Despre un astfel de verb trebuie spus că, la infinitiv avea accentul pe sunetul final. În momentul în care se înregistrează velară, este clar pentru noi că aceasta era *i* și nu *ă*, primul reprezentînd accentuarea, celălalt neaccentuarea. Este posibil ca fonologizarea lui *i* să țină de acest aspect, *ă* păstrîndu-se mai degrabă ca „opțiune” a graiului, acolo unde celălalt sunet nu a putut fi rostit decît cu oarecare efort.

275/19), *ocărîndu* (CB 16/16), *ocăriș* (Ps.S 112¹¹), *ocăriră* (Ps.S 225⁴), *ocărit* (Ps.S 264⁵), *ocărire* și *ocărire* (Ps.S 271⁴, respectiv 84₂₀, 232₃₂), *ocărrire* (CV 86^v/10), *ocărritu* (CV 75^v/12), *fu omorritu* (CV, 78^r/14), *a omorî* (Ps.Cor. 80^r, și în toate formele la fel), *nu omorî* (PO 246/6, și în toate formele), *omorî* (CB 69/17), *omoriră* (Ps.S 195¹⁴), *omorîți* (Ps.S 85⁹), *umorîț* (Ps.S 85₃₂), *a omorri* (Ps.S 70₂₈, 236₃₂), *omorire* (CB 73/19), *vărriră-se* (CB 382/9).

4.2.2.26.3. G. Mihăilă semnalează⁴¹⁸ un toponim precum *Mohoriții*, participiu de la *a mohorî*. Situația este amplificată de existența în CB a unei forme precum *Mohoreta Mare*, traducere a sl. чрънѣмъ мори (74/19), și care la Coresi apare sub forma мѡрѣ мохорѣжж. Față de această ultimă formă corectă, toponimul reprezintă o regresiune, în vreme ce forma din CB, și ea o regresiune, poate atesta, fie că regresiunea s-a produs de la sunetul *ă* (ø), fie că, inițial s-a mers pînă la *i*, după care a intrat în joc relația acestuia cu *e*.

De asemenea, pers. *Oparitul* (< vsl. **opariti*)⁴¹⁹, care poate fi alăturat formelor în discuție, dar și altor forme precum verbele *pîrî* și *tîrî*. Primul dintre acestea merită o discuție specială. *A pîrî* (< vsl. *prja* < *preti*)⁴²⁰ cunoaște atât ca verb cît și ca substantiv, destule atestări în textele vechi: *părișul* (Ev.Sib., 6^v_{13,16}) — de unde s-ar putea chiar presupune, tot pentru acest text, un verb *a pări* — *se pîrîră* și *se era pîrîți*, PO (87/13-14, 16, respectiv 87/12), la Moxa, imperf. *pîrîia* (72^r, 75^v, 106^v), p.s. *pîriră* (22^v), p.s. 3 sg. *pîrî* (24^r) și *pîrișii* (107^r). În *Glosele* lui Bogdan⁴²¹ apare *pîriș*, de asemenea în CB: *prépîriia* (98/17, 192/17), *prépîri* (207/4) și *prépîriia* (118/1), care reprezintă în mod cert forme hipercorecte în cazurile *părișul*, *se era pîrîți*, *pîriră*, *pîriș*, *prepări*. La Neculce (ed.cit.) apar: *să pîrîie* (unul pe altul) (p. 370), *să pîrîră* (p. 183), *și-l tot pîrîie* (p. 193), *a pîrî* (p. 56, 72), subst. *pîră* și *pîri* (p. 68 și 56), *îl pîrîsă* (p. 69), *va pîrî* (p. 162) etc., dar și *pîrește* (p.

⁴¹⁸În *Dicționar*, p. 124.

⁴¹⁹Mihăilă *Dicționar*, sv.

⁴²⁰În CADE, sv., care dă ind. prez. 1 sg. *pîrăsc*. Vezi și Scriban sv., unde se dă ca etimon vsl. *prieti*, *pireti*, și pe care îl consideră urmașul unui mai vechi *pîreșc*.

⁴²¹Apud Mihăilă *Dicționar*, p. 139.

199), *-l pîrește* (p. 229, 240), *pîrește* (p. 147). Este de reținut că formele normale sînt cele care pleacă de la infinitivul *pîrî*, cele care conțin vocala *e* în silaba a doua constituind false regresii⁴²². Imperf. *pîriia* și *prépîriia*, *prépîriia* trebuie corelate cu alte forme verbale spre a fi explicate. Este vorba despre forme ale verbelor *a vîrî* (<vsl. *vireti*)⁴²³ și *tîrî* (<vsl. *treti*)⁴²⁴. Formele *tîrăsc*, *tîriiu*, *tîriesc*, considerate ca provenind din vsl. *treti* și *tirati* (din *t(i)ra* > *tîr-ăsc* iar din *tira -ja* > *tîriesc* (*tîriiu*)) sînt discutate și de S. Pușcariu⁴²⁵. Verbul *a pîrî* se leagă de *a tîrî*⁴²⁶ prin aceea că îl are drept model paradigmatic, ambele legîndu-se de *vîrî*⁴²⁷ prin formă și, prin aceasta, de verbe cu onomatopeice, care se conjugă pe același model: *a bîrî*⁴²⁸, *a cîrî*, *a dîrdî*, *a mîrî*, *a pîrî*, *a sfîrî* etc. De aici *tîrî* și *tîriia*, vrom. *pîrî*, *pîri*, *pîriia* și *pîriia*.

4.2.2.26.4. Privitor la acest tip de verbe, E. Petrovici vorbește despre un fonem vocalic *i/i* și reduce opoziția la nivelul consoanei (muiată sau dură)⁴²⁹. Tot aici, se arată că „fostul *i* a devenit *i*” (p. 12) după consoană palatalizată și se prezintă exemple precum *creștin*, *fin*, *ghindă*, *veghind* (**creștiin*, **fil'in*, **gl'inde*⁴³⁰). Chiar dacă nu se va

⁴²²Tot la Neculce apare „toate *pîreile*” (p. 45) pentru „toate *pîraiele*” sau „toate *pîrîurile*”.

⁴²³CADE, sv; v. și Scriban, care dă sub *vîr*, bg. **viram*, *na-vram* < vsl. *vrieti-vrom*.

⁴²⁴CADE, sv; v. și Scriban, care trimite la *vîr*. Dar Scriban dă *tîrăsc* și *tîrî* și precizează *vest*, *est*, în plus, dă forma ca variantă pentru *tiresc*.

⁴²⁵În *Les onomatopées dans la langue roumaine*, în ELR, p. 319-351, la p. 341.

⁴²⁶Pentru *trêti* v. și Bărbulescu *Individualitatea*, în cadrul discuției asupra slovelor **ѣ**, **ѣ**, p. 138-158, pentru critica opiniilor și argumentație, și p. 157, pentru concluzie. Relația *tîrî*, *pîrî*, *vîrî* apare evidențiată și la Al. Graur, *Etimologii românești*, p. 157.

⁴²⁷Relația este evidentă într-o formă precum *vîriră-se*, care apare în CB (382/9).

⁴²⁸Dar v. și O. Densusianu, *Irano-romana*, p. 39-71, în GS, I, unde se arată că *bîr* < ir. *berr-* „interjecție folosită pentru animale”, reprezentînd numele întreg ori schimbat al speciei (v. p. 63) *berr-* > **băr* > *bîr* sau **băr* > *br* „redat după fonetismul rom. *bîr*” (p. 65). Cf. Idem, *Istoria*, II, p. 337, v. și Sainean, p. 396.

⁴²⁹V. E. Petrovici, *Sistemul fonematic al limbii române*, în SCL, 1956, 1-2, p. 7-20, idem, *Influența*.

⁴³⁰V. de ex., E. Petrovici, *Unitatea dialectală*, p. 92, unde se afirmă că „reflexul *i* al lui *a* în poziție nazală după sunet palatal este o dovadă că în româna comună lat. *an* a atins

reduce opoziția la nivelul consoanei, se poate considera că, aici, este vorba despre o succesiune consoană+vocală, cea care suferă fiind consoana, ea fiind aceea care preia timbrul vocalei următoare⁴³¹. Este elocvent modelul evolutiv propus de E. Petrovici, care arată că, la conjugarea a IV-a, finala infinitivului este *î/i*, iar articolul pentru masculin plural nu este *i (ii)*, ci tot *î*, și care dă ca exemple: *a pîrî*, *a urî*, și, regional *cojî*, *păzî*, *sosî*, la substantive *brazî*, *frațî*, *urșî*, *vreji* etc⁴³². Pe de altă parte, S. Pușcariu⁴³³ consideră că, pentru *r* intens, evoluția spre velară a vocalei următoare are loc pe teren românesc (*currendo* > **curind* > *curînd*), o astfel de formă indicînd, în opinia savantului român, care dă exemple de cuvinte din vechea slavă, că și cuvintele străine, intrate pe vremea cînd, la început de cuvînt, *r* era rostit cu vibrații puternice, erau rostite precum cuvintele de origine latină, ceea ce s-ar recunoaște din transformările suferite de *e* și *i* următori. Contradicția trebuie semnalată, deoarece, dacă elementele slave intră în limbă „pe vremea cînd”, atunci evoluția în discuție este anterioară (fie și cu puțin) acelei perioade care, la rîndul ei, este posterioară primelor

deja faza *în*”. I. Bărbulescu arată că, după elementele palatale, *î* nu se păstrează, ci devine *i*: *ghindă*, *junghind*, (pentru care dă etimoane cu „**-ghiâ-²⁾*), *îngroșînd* (acesta, desigur, dacă nu reprezintă o caracteristică proprie autorului, ar putea fi considerat un soi de aplicare abuzivă a regulii pe care tocmai o enunță), (Bărbulescu *Individualitatea*, p. 321-323). Pentru fonetica gerunziului se pot aduce exemple și de la Neculce, unde se întîlnesc: *ardzîndu* (p. 62), *audzînd* (p. 343), *deșteptîndu-să* (p. 13), *înștiințînd* (p. 180), *neaședzîndu-să* (p. 19), *necrezînd* (p. 9), *prîndzînd* (p. 23, 43), *scofînd* (p. 158), *ședzînd* (p. 17), *slobodzîndu-l* (p. 19), *vădzînd(u)* (p. 17, 19, 295) etc., alături de *agiungînd* (p. 260), *arînd* (p. 11), *dzîncînd* (p. 225), *fugînd* (p. 13), *înțălegînd* (p. 10), *mărgînd* (p. 67), *pogorînd* (p. 79), *sosîndu* (p. 45), *vădzînd* (p. 283, 293, 300, 302) etc.

⁴³¹În *Observații asupra sistemului fonologic al limbii române*, SCL, 1956, 1-2, p. 27-35, Emanuel Vasiliu arată că timbrul muiat al consoanei este irelevant din punct de vedere fonologic, deoarece este determinat de vocala următoare (p. 32). Grigore Rusu consideră (Rusu, p. 155) că „nu este potrivit să vorbim de consoana [ș] înaintea vocalelor [e] și [ă], deoarece apariția uneia sau alteia dintre aceste vocale este determinată (...) de timbrul consoanei respective”.

⁴³²Astfel de forme pot fi întîlnite și la I. Neculce (v. ed. cit.): *beșii* (p. 71), *curșii* (p. 64), *soșii* (p.124), *tașii* (p. 115), *țărșii* (p. 45, 288), *vătajșii* (p. 129), sau *tătărșime* (p. 78, 143, 255, 258) și *vitejișile* (p. 64), alături de *drăgămimea* (p. 252), *slujitorimea* (p. 331).

⁴³³În LR, II, p. 218.

evoluții românești, așadar, rămân neexplicate evoluțiile care, într-o perioadă velarizantă, s-au petrecut în celălalt sens. Dar tot S. Pușcariu arată în continuare că tot un *r* intens trebuie să se fi rostit și acolo unde exista un *r* la sfârșitul tulpinii în cuvintele de origine străină, ceea ce ar explica evoluția vocalelor palatale la vocale velare: precum *cară*, *fiară*, *urăsc* și *cocoară*, *doboară*, *dobori*, *izvoară*, *omoară*, *omori*, *topoară*, *vită*, *vîrî*⁴³⁴. Pentru contextele în care *i* provine din *á* + *n*, S. Pușcariu își exprimă îndoiala⁴³⁵ în ceea ce privește caracterul de sunet conservat al palatalei în *re-*, *ri-* în textele vechi. El arată că *grâu* > *griu* „prèsque partout” confuzia conducînd la falsă regresie.

4.2.2.26.5. La p. 480 a *Istoriei*, Al. Rosetti vorbește despre „*ă*, *i* trecuți la *e*, *i* sub influența lui *r* precedent: *fărrima*, *inderret*, *interita*, *omori*, *reu*, (*r*)*ide*, *risulu*, *riu*, *țerrină*, *uri*”⁴³⁶. Consoanele menționate pot avea ambele timbre. Ar trebui acceptată o schimbare, ori o altă bază de articulație pentru cei de la care ar fi plecat inovația și, dacă nu se acceptă că acei care au preluat schimbarea au operat conștient regresivul, atunci trebuie acceptată respectiva schimbare și la aceștia. În acest caz, mai plauzibilă ar fi ipoteza sunetelor păstrate din latină. Dar, tocmai faptul că aceste sunete nu s-au impus în normă, arată că, deși au putut circula (eventual ca niște căutări), pe o arie mult mai întinsă decît aceea de origine (Banat-Hunedoara), și au înregistrat destul ocurențe în texte, schimbarea lor era una conștientă, dar mai greu de impus deoarece contravenea deprinderilor de articulare. Textele cu aceste forme par să arate mai degrabă că se încerca promovarea unui

⁴³⁴Pentru chestiunea opoziției *r/rr*, sub toate aspectele, în limba română veche, v., de pildă, Bărbulescu *Fonetica*, p. 426-428, Ps.S, p. CLXV, OR II, p. 43-44, Densusianu *Istoria* II, p. 20, 23, 27, 29, 37, 80-82, 121-122 Rosetti *Recherches*, p. 96, ELR, p. 253, LR II, p. 70, S. Pușcariu, *Pe marginea cărților*, în DR V, 1929, p. 744-800, p. 764 și urm., CIG, p. 46-58, 92-96, Lombard I, p. 81-88, II, p. 619-642, 811-829, 750-755, Vasiliu 1968, p. 55-56, 113, BDLR, p. 150-153, GD, p. 201-209, Rusu, p. 181-182, Sala, p. 76-77, 110, 112, 190, Ivănescu *Istoria*, p. 207-208, 331, Rosetti *Istoria*, p. 395, 456-457, 480.

⁴³⁵În V. ELR, p. 79.

⁴³⁶V. Ivănescu *Problemele*, p. 269, de asemenea, pentru *s*, *dz*, *z*, *ț* moi și duri, BDLR, p. 137-140, ILRL, p. 104.

fonetism, decît că s-ar fi notat o rostire generală. Atestările ne arată că PO notează *sînge* (34/23, 189/22, etc.), doar o singură dată apărînd genitivul *singelui* (22/22). În Ps.H. avem *sînge* (42, 65, 85, 91^v) iar în CB apare *sînge*, ca formă curentă, apoi *singe* (367/14) și *senge* (34/23, 189/22, etc.).

4.2.2.26.6. Comentînd forme precum *izvoreșta*, *izvorăște*, pe care le constată în *Molitvenicul* lui Dosoftei, D. Pușchilă consideră că *e*, *i* după *r* se datorează unor *e*, *i* următori, care „au făcut să se mănție mai multă vreme *e* după *r*, chiar după ce începuse a se zice *izvorășc*”(p. 13). De fapt, consideră acest autor, trecerea nu este foarte veche, și se generalizează abia în vremea lui Dosoftei (p. 9). Privitor la astfel de forme, I. Gheție arată⁴³⁷ că „nu pot fi explicate prin graiul din Țara Românească” și, cu referire directă la Moxa, observă că acele «alte izvoade» invocate de acesta, trebuie să fi fost ardelenești sau bănățene. S-au menționat aceste opinii întrucît diferă de cea comună care susține că în aceste ar fi vorba despre *e*, *i* păstrați⁴³⁸. Din cele arătate de cei doi autori citați se pot extrage unele concluzii diferite de opinia curentă. În primul rînd, nu putem fi de acord cu modul de explicare întîlnit la D. Pușchilă care, pentru majoritatea schimbărilor fonetice, adoptă de fiecare dată explicația prin schimbare inconștientă, sub influența contextului fonetic, și care concepe astfel schimbarea fonetică exclusiv ca Lautwandel. În acest sens, merită amintită explicația lui O. Densusianu pentru forme precum *amegi*, *mulțemi*, pe care le găsește în CP 48, 113 etc.; lingvistul român arată că „aici trecerea lui *ă* la *e* trebuie să aibă alte cauze, (decît asimilarea, n.n.) pe care nu le putem preciza (poate trebuie să presupunem că *ă* a devenit *e* mai întîi la formele de ind.prez. *amăgesc*, *mulțămesc* etc., unde *e* putea să-l asimileze pe *ă* precedent (...)” (*Istoria*, II, p. 53)⁴³⁹. Susținînd că datorită faptului că între forma de infinitiv (cu *i* neurnat de vocală palatală) și o alta cu *e*, *i*

⁴³⁷În BDLR, p. 284.

⁴³⁸V. Rosetti, *Istoria*, p. 457, 480.

⁴³⁹În analiza efectuată de acest învățat asupra evoluției vocalelor atone, a trecerilor între *ă* și *e* se observă mai ales apelul la evoluția fonetică și la accidentele fonetice și extrem de puțin la diferențiere (*op.cit.*, p. 52-54).

în poziție *e*, există o diferență de tratament, D. Pușchilă arată că, totuși, poziția celor care cred că în *amări*, *omorî* etc. am avea a face cu evoluția $i < i$ nu este solidă. De fapt, este dificil de adus argumente peremptorii în favoarea vreunei din aceste două poziții. Avînd mereu în vedere că faptele studiate au limite spațio-temporale, I. Gheție consideră că pentru aria bănățeană și o parte a Transilvaniei s-ar putea vorbi de aceste tipuri de fonetism (cu vocale palatale) ca despre niște caracteristici ale acestor arii lingvistice. Explicația aceasta este mai mult decît probabilă dat fiind și aceea că unele cuvinte folosite în textele vechi erau preluate ca atare și pentru că (dar și *deși*) aveau o circulație restrînsă, eliminarea elementelor lexicale și a particularităților fonetice (firește, cu unele excepții precum fenomenele „supărătoare” cum este cel al palatalizării labialelor, dar și acestea cînd erau observate) neconstituind chiar o ocupație de căpetenie a scriitorilor. Un singur exemplu: în *Legi* apare exclusiv *omorî*, pentru ambele arii, iar *ocări* înregistrează ocurențe atît cu *i*, cît și cu *i*, tot în ambele arii, și aceasta pe lîngă numărul mare de deosebiri existente și de schimbări operate, care diferențiază textul muntenesc de cel moldovenesc. Formele *uriciunile*, *hotărit*, *mănințe* sînt considerate a fi forme hipercorecte, datorate „evitării velarelor din motivul că ar contraveni normei”⁴⁴⁰. Acest tip de explicație trebuie avut în vedere, de data aceasta, pentru toate graiurile în care apar astfel de forme, deoarece sub acest aspect, situația din limbă era aceeași, mai puțin faptul că unii tindeau să elimine vocalele velare. De asemenea, dacă se acceptă că velarizarea poate să nu se petreacă în forme datorită diferențierii⁴⁴¹, se observă că oscilațiile din cadrul aceleiași text (oricare, PS, P.O., etc.) indică mai puțin un amestec de norme ori straturi de limbă aparținînd scriitorilor și, mai degrabă, tentative de instituire a unei norme⁴⁴².

⁴⁴⁰V. Arvinte *St.lingv.*, *Gen.*, p. 65a, *Ex.*, p.14b.

⁴⁴¹V. Philippide *OR*, II, p. 61.

⁴⁴²V. Arvinte *St.lingv.*, *Gen.*, p. 52a, unde, privitor la forme precum *mente*, *mene*, *cuvente*, *îmbrăcăminte* se vorbește, pentru secolul al XVII-lea, despre o tendință de arhaizare a limbii. Totuși, la 1586, într-un text din jud. Iași (apud Rosetti *Istoria*, p. 455) apare *ocênă* pentru *ocină* < vsl. *otičina*. Nu s-ar putea accepta aici că am avea a

Formele de plural din limbă, care calcă regula velarizării prin labiale, *veșmînte*, *mormînte* arată care era singularul acestor forme, care pot fi comparate cu niște plurale precum *sabii*, *corabii*. Abia după schimbarea desinenței de neutru plural *-uri* cu *-e* avînd loc schimbarea și a vocalei din rădăcină. De fapt, credem că, în situațiile aflate în discuție, modificarea a plecat de la forme: *urîciune* > *uriciune* și apoi *urît* > *uri*, *răutate* > *reutate* > *reu* etc.

5. Încheiere. Evoluția istorică a unei limbi este consecință a existenței unui complex de factori de ordin biologic și social. Prima categorie de factori constituie o bază supusă proceselor evolutive și interactive, în care doar o parte a schimbărilor lingvistice își află cauzele. Deși preexistente indivizilor și comunității, aceste elemente nu sînt imuabile și date, fiind supuse dezechilibrelor și acțiunii factorilor interni și externi. Concepută ca o comunitate socială, care se dezvoltă într-un anumit mediu geografic și social, comunitatea lingvistică reprezintă un mediu de interacțiune, esențialmente favorabil schimbărilor deprinderilor articulatorii și legilor care guvernează alunecările determinate de aceasta. Același mediu, însă, este favorabil schimbărilor care nu se mai supun unor factori inconștienți. Ca orice activitate umană, limba și vorbirea reprezintă obiecte ale cunoașterii umane și sînt supuse modificărilor conștiente. Caracterul de activitate deprinsă și exercitată cu ajutorul anumitor reflexe (comparația cu un meșteșug ar putea fi potrivită) nu implică nicicum absența ori importanța redusă a factorului conștient în limbă și în vorbire. Modificările lingvistice nu reprezintă doar o formă de manifestare a

face cu o tendință de arhaizare deoarece, *en*, ce-i drept, neaccentuat, nu este justificat de etimon, și semnifică de fapt existența deja a tendinței *en* > *in* (în Moldova de nord), aflată în desfășurare și care, cum se vede, întîmpina unele rezistențe manifestate prin astfel de reacții. Este greu de precizat dacă tendința evolutivă apare pentru elementele moștenite (la care *ocină* este asimilat), în cele de origine slavă, sau în toate formele cu contextul corespunzător. Cert este că manifestarea se înregistrează indiferent de origine (adică indiferent și de fonetica etimonului), în funcție doar de context. *Frenghie* (la Neculce, p. 122) ar putea arăta că *in* apare mai tîrziu și se impune cu greu în norma literară moldovenească (ceea ce este demonstrat), dar și că aici avem a face cu o falsă regresie de la *in*.